

Η «ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ» ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Διὰ τῆς παρούσης μελέτης ἐπιχειροῦνται δύο τινά: Ἐνός μὲν νέα ἔκδοσις τοῦ σχετικοῦ πρὸς τὴν Κρητικὴν πολιτείαν τμήματος τῶν «Πολιτικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀφ' ἑτέρου δὲ προσπάθεια συστηματικῆς ἐρμηνείας τῶν εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ ἐμπεριεχομένων πληροφοριῶν ἐν συσχετισμῶ πρὸς τὰς ἄλλας ἐπὶ τῶν ἰδίων θεμάτων μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων φιλολογικῶν κειμένων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν. Ἡ ἀναγωγὴ εἰς τὰς πηγὰς εἶναι, νομίζω, ἡ θετικωτέρα ὁδὸς διὰ νὰ προχωρήσωμεν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ πολιτεύματος τῶν Δωριέων Κρητῶν διὰ μέσου τῶν πολλῶν καὶ ἀντιμαχομένων ἀπόψεων τῶν συγχρόνων φιλολόγων, πολιτειολόγων καὶ ἱστορικῶν. Τὴν δημοσίευσιν τῆς μελέτης αὐτῆς θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ δευτέρα διὰ τὰ «Κρητικά» τοῦ Ἐφόρου καὶ τοῦ Ἡρακλείδου, ὑπὸ τὴν ἰδίαν μέθοδον καὶ τὴν ἰδίαν προσπάθειαν, νὰ κατανοηθοῦν λέξιν πρὸς λέξιν τὰ κείμενα καὶ νὰ ἐλεγχθοῦν αἱ εἰς αὐτὰ πληροφορίες.

Διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ Ἀριστοτέλους βασικὸν βοήθημα ὑπῆρξεν ἡ τελευταία ἔκδοσις εἰς Teubner ὑπὸ τοῦ Otto Im-
misch¹. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Im-
misch παραθέτει κατὰ κανόνα μόνον τὰς παραλλαγὰς τῶν κωδίκων καὶ ὄχι τὰς διορθώσεις τῶν φιλολόγων, ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἀξιόλογοι διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἔκδόσεις ὡς καὶ διάφοροι σχετικαὶ μονογραφίαι². Τὸ ἐνταῦθα δημοσιευόμενον κριτικὸν ὑπόμνημα εἶναι πλουσιώτερον ἀπὸ τὸ τοῦ Im-
misch κατὰ τὴν μνείαν τῶν διορθώσεων, τὸ δὲ κείμενον, μολονότι βασικῶς εἶναι τὸ ἴδιον, εἰς τὰ σημεῖα ὅπου παρεκκλίνει εἶναι, νομίζω, ἀσφαλέστερον. Αὐτὸ τουλάχιστον ὑπῆρξεν ἡ προσπάθειά μου.

Διὰ τὴν ἐρμηνείαν ἐπεξητήθη νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ὅ,τι σχετικὰ δημοσιεύματα ὑπάρχουν, ἐλπίζω δὲ ὅτι αἱ τυχὸν παραλείψεις δὲν θὰ εἶναι σημαντικά. Ἐπεδίωξα νὰ κινηθῶ ἐλευθέρως μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων γνωμῶν καὶ, ἐρμηνεύων τὸν Ἀριστοτέλην διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν ἄλλων ὑπαρχόντων στοιχείων, νὰ φθάσω εἴτε εἰς θετικὴν λύσιν τῶν προβλημάτων εἴτε εἰς τὴν καθαρὰν των τοποθέτησιν. Ἡ ὅλη ἐργασία δὲν ἐπιδιώκει τίποτε περισσότερον ἀπὸ τὴν προσπάθειαν κατανοήσεως τῶν εἰδήσεων περὶ Κρητικῆς πολιτείας εἰς τὰ «Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλους.

¹) Im-
misch Otto, Aristotelis Politica, Lipsiae 1929.

²) Βιβλιογραφία εἰς Im-
misch, ἐνθ. ἀν., XXXIX κ.ἐξ.

* * *

Ἡ «Κρητικὴ πολιτεία» τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναπτύσσεται εἰς τὸ II βιβλίον τῶν «Πολιτικῶν»³, μεταξὺ τῶν πολιτειῶν τῶν Λακεδαιμονίων⁴ καὶ τῶν Καρχηδονίων⁵, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκθεσιν καὶ κριτικὴν τῶν περὶ πολιτείας θεωριῶν τοῦ Πλάτωνος⁶, τοῦ Φαλέα⁷ καὶ τοῦ Ἴπποδάμου⁸. Εἰς τὸ πρῶτον τμήμα τοῦ II βιβλίου ὁ Ἀριστοτέλης κρίνει τὰς ἀπόψεις τῶν θεωρητικῶν, εἰς δὲ τὸ δεύτερον τρία πολιτεύματα ἀπὸ τὰ περισσότερα ἐπαινούμενα κατὰ τὴν ἐποχὴν του. Εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν ὅτι κατὰ τὸν 4. αἰῶνα π. Χ. καὶ ὑπὸ λογίων τῶν Ἀθηνῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ λογίων ἄλλων πόλεων τὰ πολιτεύματα τῆς Λακωνίας καὶ τῆς Κρήτης προεβλήθησαν πολλάκις ὡς παραδείγματα ἀρίστης πολιτείας⁹. Ἡ αἰτία λοιπὸν διὰ τὴν ὁποίαν ἀσχολεῖται ὁ Ἀριστοτέλης μὲ τὴν Κρητικὴν πολιτείαν δὲν εἶναι ἐπειδὴ ὁ ἴδιος τὴν κρίνει ὡς «ἀρίστην» ἢ ἔστω ἐγγὺς τῆς ἀρίστης, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀπετέλει ἓνα «κοινὸν τόπον» εἰς τὸν ὁποῖον ἀναφέρονται συνήθως οἱ πολιτειολόγοι τῆς ἐποχῆς του, μὲ πρῶτον καὶ μεγαλύτερον ἐξ ὅλων τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος ἔθεσε τὴν Κρήτην καὶ τὴν Σπάρτην ὡς ἀφετηρίαν τοῦ τελευταίου καὶ συνθετικωτέρου ἔργου του «Νόμοι».

Τὰς πληροφορίας του περὶ Κρήτης ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο δυνατόν νὰ τὰς ἔχη εἴτε ἀπὸ τὸ συνέργειον τῶν μαθητῶν καὶ φίλων τῆς σχολῆς του, οἱ ὁποῖοι εἰργάσθησαν διὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἐξ ἑκατὸν πενήντα ὀκτὼ βιβλίων «Συναγωγῆς Πολιτειῶν», εἴτε ἀπὸ ἄλλους, ἀνεξαρτήτους πρὸς τὸν ἰδιαίτερον κύκλον του, μελετητάς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι, νομίζω, καὶ τὸ μόνον ὀρθόν, λόγῳ τῆς μεγάλης ὁμοιότητος τοῦ τμήματος τῶν «Πολιτικῶν» περὶ «Κρητικῆς πολιτείας» πρὸς τὰς περὶ Κρήτης εἰδήσεις τοῦ Ἐφόρου. Τὸ κείμενον τοῦ Ἐφόρου ἔφθασε μέχρις ἡμῶν διὰ τοῦ Στράβωνος¹⁰, ἡ ὁμοιότης δὲ πολλῶν χωρίων περὶ Κρήτης μὲ τὸ σχετικὸν τμήμα τῶν «Πολιτικῶν» θέτει ἀφ' ἑαυτῆς τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῶν δύο κειμένων. Ἐκ τῶν νεωτέρων μελετητῶν ὁ Oncken ἠρνήθη οἰανδήποτε σχέσιν: «Trotz der gelegentlichen Anklänge . . . an einzelne Bruchstücke des Ephoros halten wir hier . . . dass Aristoteles von Ephoros Nichts entlehnt habe, dass er in seiner Forschung wie in seiner Ur-

³) 1271b20 - 1272b23.

⁴) 1269a29 - 1271b19.

⁵) 1272b24 - 1274a26.

⁶) 1260b26 - 1266a30.

⁷) 1266a31 - 1267b21.

⁸) 1267b22 - 1269b28.

⁹) Περὶ βλ., μεταξὺ ἄλλων, Schwarz Ed., RE, «Ephoros».

¹⁰) Στράβωνος X, 417 κ.εξ.

*theilsweise von diesem vollkommen unabhängig ist*¹¹. Ὁ Wilamowitz εἶναι ἐπιφυλακτικός¹², οἱ δὲ Meyer¹³, καὶ Jaeger¹⁴ ἀναγνωρίζουν τὴν ἄμεσον ἐξάρτησιν. Ὁ Jaeger γράφει: «*The nature of the inferences about Crete is so similar in Aristotle and in Ephorus, and so modern, that one would prefer to suppose that a historian like Ephorus was their originator*». Τὸ πολλάκις συζητηθὲν αὐτὸ θέμα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λυθῇ εἰμὴ μόνον διὰ τῆς παραβολῆς τῶν κειμένων. Οὕτω γίνεται εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν. Εἶναι δέ, νομίζω, φανερὸν ὅτι πράγματι ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ κυρίως τὸν Ἐφορον εἰς τὰ ἱστορικά καὶ εἰς τὰ περὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς Κρήτης χωρία του, ἔχει ὅμως καὶ ἄλλας, δευτέρας σημασίας, πηγὰς. Ταῦτα προκειμένου βεβαίως περὶ τῶν πληροφοριῶν, διότι ἡ κριτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀσκεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενικωτέρων του ἰδεῶν περὶ πολιτείας καὶ συνεπῶς οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὸν Ἐφορον.

Terminus post quem διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς «Κρητικῆς πολιτείας» τῶν «Πολιτικῶν» εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Ἐφόρου. Ἄγνωστον ὅμως εἶναι πότε ἔδωκε τὸ ἔργον του εἰς τὴν δημοσιότητα ὁ Ἐφορος, ὅπως ἐπίσης ἄγνωστος εἶναι καὶ ἡ χρονολογία τῆς συγγραφῆς τῶν «Πολιτικῶν», διὰ τὰ ὁποῖα ἄλλως εἶναι βέβαιον ὅτι δὲν ἐγράφησαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τὸ τέλος κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν. Πάντως ὁ Ἐφορος εἶχε συμπληρώσει τὸ ἔργον του πρὸ τοῦ 334, διότι ὁ Καλλισθένης, μεταβαίνων τὸ 334 μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν, τὸ ἐγνώριζεν ἤδη¹⁵. Εἰς τὸ τμήμα περὶ Κρήτης τῶν «Πολιτικῶν» χρονολογικὴν ἐνδειξιν ἀποτελεῖ ἡ φράσις: «*νεωστί τε πόλεμος ξενικὸς διαβέβηκεν εἰς τὴν νῆσον*». Ἄν ἡ φράσις αὕτη ἀναφέρεται, ὅπως ἀναπτύσσεται κατωτέρω, εἰς τὰ γεγονότα τοῦ 332, τότε ἡ «Κρητικὴ πολιτεία» τοῦ Ἀριστοτέλους ἐγράφη ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ὄχι ὅμως πολὺ ἀργότερα, ὅπως ὑποδηλώνει τὸ «νεωστί».

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναπτύσσει τὸ πολίτευμα τῶν Κρητῶν καὶ τὸ ἀπορρίπτει. Τὸ εἶχεν ἀπορρίψει καὶ ὁ Πλάτων εἰς τοὺς «Νόμους» του. Ἀλλὰ τὰ κριτήρια τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι διαφορετικά, διότι ὁ μὲν Πλάτων ἀπορρίπτει τὴν Κρητικὴν πολιτείαν διότι δὲν ἐγκρίνει τὸν σκοπὸν ὃ ὁποῖος τὴν διέπει, ὁ δὲ Ἀριστοτέ-

¹¹) Oncken W., Die Staatslehre des Aristoteles in historisch-politischen Umrissen, Leipzig 1875, 328. Ὑπογραμμίζει ὁ ἴδιος ὁ Oncken.

¹²) Wilamowitz U.v.; Aristoteles und Athen II, Berlin 1893, 26.

¹³) Meyer Ed., Forschungen zur alten Geschichte, Halle 1892, 218, 1.

¹⁴) Jaeger W., Aristotle. Fundamentals of the history of his development, Oxford 1948, 286, 3.

¹⁵) Jaeger, ἐνθ. ἀν. καὶ Wilamowitz, ἐνθ. ἀν., 305.

λης διότι δὲν ἐγκρίνει τὰς μεθόδους της· Διὰ τὸν Πλάτωνα σκοπὸς τῆς Κρητικῆς πολιτείας εἶναι ὁ πόλεμος καὶ ὄχι τὸ Ἄγαθόν: «καὶ σχεδὸν ἀνευρήσεις οὕτω σκοπῶν τὸν Κρητῶν νομοθέτην, ὡς εἰς πόλεμον ἅπαντα δημοσίᾳ καὶ ἰδίᾳ τὰ νόμιμα . . . ἀποβλέπων συνετάξατο καὶ κατὰ ταῦτα οὕτω φυλάττειν παρέδωκε τοὺς νόμους, ὡς τῶν ἄλλων οὐδενὸς οὐδὲν ὄφελος ὄν»¹⁶. Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη αἱ μέθοδοι τῆς Κρητικῆς πολιτείας εἶναι ὀλιγαρχικαὶ καὶ ὀλόκληρον τὸ πολίτευμα ἀντιδημοκρατικὸν καὶ ἀνελεύθερον, διότι δὲν στηρίζεται ἐπὶ νόμων, ἀλλ' εἶναι ἐκτεθειμένον εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν μιᾶς μικρᾶς ομάδος εὐγενῶν καὶ πλουσίων ἐκ καταγωγῆς. Τὴν ὀργάνωσιν τῶν συσσιτίων τὴν εὐρίσκει καλύτεραν ἀπὸ τῆς Λακωνικῆς, ἀκριβῶς διότι ἡ βᾶσις της εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς δημοκρατίας - τῆς ἰσονομίας δηλαδὴ τῶν πολιτῶν καὶ τῶν ἀναλόγως πρὸς τὴν δύναμιν ἑνὸς ἑκάστου ὑποχρεώσεων ἔναντι τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου εἰς τὸ ὅποιον ζῆ. Τὰ συσσίτια εἶναι τὸ μόνον καλὸν τὸ ὅποιον εὐρίσκει. Διὰ μερικὸς ἄλλους εἰδικωτέρους θεσμοὺς ἀναβάλλει τὴν κρίσιν. Δι' ὅλα τὰ ἄλλα ἡ κρίσις του εἶναι ἐξ ἴσου ἀπορριπτικὴ, ὅπως καὶ ἡ κρίσις τοῦ Πλάτωνος. Κατ' οὐσίαν ἄλλωστε ἰδεώδης πολιτεία δι' ἀμφοτέρους εἶναι ἡ πραγματοποιοῦσα τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐλευθέρας προσωπικότητος. Διὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτήν, εἴτε ἐκ τοῦ σκοποῦ της εἴτε ἐκ τῶν μεθόδων της κρινομένη, ἡ πολιτεία τῶν Κρητῶν εἶναι ἀκατάλληλος.

¹⁶) 629A.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

1271b

- 10 Ἡ δὲ Κρητικὴ πολιτεία πάρεγγυς μὲν ἐστὶ ταύτης, ἔχει δὲ μικρὰ μὲν οὐ χεῖρον, τὸ δὲ πλεῖον ἤτιον γλαφυρῶς. καὶ γὰρ ἔοικε καὶ λέγεται δὲ τὰ πλεῖστα μεμιμησθαι τὴν Κρητικὴν πολιτείαν ἢ τῶν Λακῶνων· τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἀρχαίων ἤτιον διήρθρωται τῶν νεωτέρων. φασὶ γὰρ τὸν Λυκοῦργον, ὅτε τὴν ἐπιτροπείαν τὴν Χα- 5 ρίλλου τοῦ βασιλέως καταλιπὼν ἀπεδήμησεν, τότε τὸν πλεῖστον διατρῖψαι χρόνον περὶ Κρήτην διὰ τὴν συγγένειαν· ἄποικοι γὰρ οἱ Λύκτιοι τῶν Λακῶνων ἦσαν, κατέλαβον δ' οἱ πρὸς τὴν ἀποικίαν ἐλθόντες τὴν τάξιν τῶν νόμων ὑπάρχουσαν ἐν τοῖς τότε κατοικοῦσιν. διὸ καὶ νῦν οἱ περίοικοι τὸν αὐτὸν τρόπον χρῶνται αὐ- 10 τοῖς, ὡς κατασκευάσαντος Μίνω πρώτου τὴν τάξιν τῶν νόμων.
- 2 δοκεῖ δ' ἡ νῆσος καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν τὴν Ἑλληνικὴν πεφυκέναι

1 δέ : τε Ms P¹ γε Ha || 5-6 Χαριλάου Bas¹. || 6 τότε om. Π¹. || 7 περὶ τὴν Κρήτην Π². || 8 Λύκτιοι : κρηῖτες Π¹. || 9 ἐν τοῖς : ἐν ᾧ Ha || 10 διὸ . . . Καμικὸν secl. Holzinger. || 10 οἱ περίοικοι secl. Spengel. || 11 τὴν τάξιν τῶν νόμων secl. Stahr.

καὶ κείσθαι καλῶς· πάση γὰρ ἐπίκειται τῇ θαλάσῃ, σχεδὸν τῶν
 Ἑλλήνων ἰδρυμένων περὶ τὴν θάλασσαν πάντων· ἀπέχει γὰρ τῇ
 15 μὲν τῆς Πελοποννήσου μικρόν, τῇ δὲ τῆς Ἀσίας τοῦ περὶ Τριό-
 πιον τόπου καὶ Ῥόδου. διὸ καὶ τὴν τῆς θαλάσσης ἀρχὴν κατέσχεν
 ὁ Μίνως, καὶ τὰς νήσους τὰς μὲν ἐχειρώσατο τὰς δ' ὤκισεν,
 τέλος δ' ἐπιθέμενος τῇ Σικελίᾳ τὸν βίον ἐτελεύτησεν ἐκεῖ περὶ
 Καμικόν. Ἔχει δ' ἀνάλογον ἡ Κρητικὴ τάξις πρὸς τὴν Λακωνί- 3
 20 κήν. γεωργοῦσί τε γὰρ τοῖς μὲν εἴλωτες τοῖς δὲ Κρησὶν οἱ περίοι-
 κοί, καὶ συσιτία παρ' ἀμφοτέροις ἔστιν, καὶ τό γε ἀρχαῖον ἐκά- 1272a
 λουν οἱ Λάκωνες οὐ φιδίτια ἀλλὰ ἀνδρεῖα, καθάπερ οἱ Κρηῖτες,
 ἧ καὶ δῆλον ὅτι ἐκεῖθεν ἐλήλυθεν. ἔτι δὲ τῆς πολιτείας ἡ τάξις· οἱ
 μὲν γὰρ ἔφοροι τὴν αὐτὴν ἔχουσι δύναμιν τοῖς ἐν τῇ Κρήτῃ κα-
 25 λουμένοις κόσμοις, πλὴν οἱ μὲν ἔφοροι πέντε τὸν ἀριθμὸν οἱ δὲ
 κόσμοι δέκα εἰσὶν. οἱ δὲ γέροντες τοῖς γέρουσιν, οὓς καλοῦσιν οἱ
 Κρηῖτες βουλήν, ἴσοι βασιλεία δὲ πρότερον μὲν ἦν, εἶτα κατέλυ-
 σαν· οἱ Κρηῖτες, καὶ τὴν ἡγεμονίαν οἱ κόσμοι τὴν κατὰ πόλεμον
 ἔχουσιν· ἐκκλησίας δὲ μετέχουσι πάντες, κυρία δ' οὐδενός ἔστιν 4
 30 ἀλλ' ἡ συνεπιψηφίσαι τὰ δόξαντα τοῖς γέρουσι καὶ τοῖς κόσμοις.
 Τὰ μὲν οὖν τῶν συσιτίων ἔχει βέλτιον τοῖς Κρησὶν ἢ τοῖς Λά-
 κωσιν. ἐν μὲν γὰρ Λακεδαίμονι κατὰ κεφαλὴν ἕκαστος εἰσφέρει τὸ
 τεταγμένον, εἰ δὲ μή, μετέχειν νόμος κωλύει τῆς πολιτείας, καθά-
 περ εἴρηται καὶ πρότερον, ἐν δὲ Κρήτῃ κοινοτέρως. ἀπὸ πάντων
 35 γὰρ τῶν γινομένων καρπῶν τε καὶ βοσκημάτων [ἐκ τῶν δημοσίων]
 καὶ φόρων οὓς φέρουσιν οἱ περίοικοι, τέτακται μέρος τὸ μὲν πρὸς
 τοὺς θεοὺς καὶ τὰς κοινὰς λειτουργίας, τὸ δὲ τοῖς συσιτίοις, ὥστ'
 ἐκ κοινοῦ τρέφεσθαι πάντας, καὶ γυναῖκας καὶ παῖδας καὶ ἄνδρας·
 πρὸς δὲ τὴν ὀλιγοσιτίαν ὡς ὠφέλιμον πολλὰ πεφιλοσόφηκεν ὁ νο- 5
 40 μοθέτης, καὶ πρὸς τὴν διάζευξιν τῶν γυναικῶν, ἵνα μὴ πολυτε-
 κνῶσι, τὴν πρὸς τοὺς ἄρρενας ποιήσας ὀμιλίαν, περὶ ἧς εἰ φάυ-
 λως ἢ μὴ φάυλως, ἕτερος ἔστι τοῦ διασκέπασθαι καιρός. ὅτι δὴ
 τὰ περὶ τὰ συσιτία βέλτιον τέτακται τοῖς Κρησὶν ἢ τοῖς Λάκωσι,

13 πάση . . . πάντων susp. Theodorus Methochita. πάση : μέση Buecheler.
 || 14-15 τῇ μὲν τῆς : τῆς μὲν ΓMs. || 15 μικρόν : ὀλίγον ante Πελοποννήσου, P⁴.
 τῆς . . . τῇ δὲ Qb Tb P³ || 19 Καμικόν mrg B¹ Κάμικον Vettori κάμινον ΓΠ
 C a m e r i n a m Albertus Magnus || 20 γεωργοῦσί τε : τε om. Ms²P¹. || 22 φιλίτια
 Π¹ (corr. p¹). ἀνδρεῖα ΓP¹ ἀντρεῖα Ms ἄνδρια Π² Ha || 27 βουλήν susp.
 Spengel. πρότερον : πρῶτον Γ || 35 ἐκ τῶν δημοσίων ΓΠ secl. Götting
 ἐκ τῶν ante φόρων transp. Richard || 36 καὶ <ἀπὸ μορίου τῶν> aut καὶ <ἀπὸ
 τῆς δεκάτης τῶν> Susemihl καὶ secl. Lambin. || 38 καὶ γυναῖκας . . . τοῦ δια-
 σκέπασθαι καιρός secl. Oncken. || 39 πρὸς δὲ . . . καιρός post φανερόν Suse-
 mihl. || 41 ποιήσας susp. Susemihl πορίσας Schmidt. || 42 δὴ Lambin. δὲ ΓΠ.

φανερὸν, τὰ δὲ περὶ τοὺς κόσμους ἔτι χειρόν τῶν ἐφόρων. ὁ μὲν
 γὰρ ἔχει κακὸν τὸ τῶν ἐφόρων ἀρχεῖον, ὑπάρχει καὶ τούτοις, γί- 45
 νονται γὰρ οἱ τυχόντες· ὁ δ' ἐκεῖ συμφέρει πρὸς τὴν πολιτείαν,
 ἐνταῦθ' οὐκ ἔστιν. ἐκεῖ μὲν γὰρ, διὰ τὸ τὴν αἵρεσιν ἐκ πάντων
 εἶναι, μετέχων ὁ δῆμος τῆς μεγίστης ἀρχῆς βούλεται μένειν τὴν
 πολιτείαν· ἐνταῦθα δ' οὐκ ἐξ ἀπάντων αἰροῦνται τοὺς κόσμους
 ἀλλ' ἐκ τινῶν γενῶν, καὶ τοὺς γέροντας ἐκ τῶν κεκοσμηκότων, 50
 περὶ ὧν τοὺς αὐτοὺς ἂν τις εἴπειε λόγους καὶ περὶ τῶν ἐν Λακε-
 7 δαίμονι γινομένων· τὸ γὰρ ἀνυπεύθυνον καὶ τὸ διὰ βίου μεῖζόν
 ἔστι γέρας τῆς ἀξίας αὐτοῖς, καὶ τὸ μὴ κατὰ γράμματα ἀρχεῖν ἀλλ'
 αὐτογνώμονας ἐπισφαλές. τὸ δ' ἡσυχάζειν μὴ μετέχοντα τὸν δῆ-
 μον οὐδὲν σῆμεῖον τοῦ τετάχθαι καλῶς. οὐδὲν γὰρ λήμματός τι 55
 τοῖς κόσμοις ὡσπερ τοῖς ἐφόροις, πόρρω γ' ἀποικοῦσιν ἐν νήσῳ
 1272b τῶν διαφθερούστων. ἦν δὲ ποιοῦνται τῆς ἀμαρτίας ταύτης λατρεί-
 7 αν, ἄτοπος καὶ οὐ πολιτικὴ ἀλλὰ δυναστευτικὴ. πολλάκις γὰρ ἐκ-
 βάλλουσι συσιάντες τινὲς τοὺς κόσμους ἢ τῶν συναρχόντων αὐτῶν
 ἢ τῶν ἰδιωτῶν· ἔξεστι δὲ καὶ μεταξὺ τοῖς κόσμοις ἀπειπεῖν τὴν 60
 ἀρχήν. ταῦτα δὴ πάντα βέλτιον γίνεσθαι κατὰ νόμον ἢ κατ' ἀν-
 θρώπων βούλησιν· οὐ γὰρ ἀσφαλὴς ὁ κανὼν. πάντων δὲ φανλό-
 ταιον τὸ τῆς ἀκοσμίας, ἦν καθιστᾶσι πολλάκις οἱ ἂν μὴ δίκας
 βούλωνται δοῦναι τῶν δυνατῶν. ἢ καὶ δῆλον ὡς ἔχει τι πολιτείας
 ἢ τάξις, ἀλλ' οὐ πολιτεία ἐστίν, ἀλλὰ δυναστεία μᾶλλον. εἰώθασι 65
 δὲ διαλαμβάνοντες τὸν δῆμον καὶ τοὺς φίλους ἀναρχίαν ποιεῖν
 8 καὶ στασιάζειν καὶ μάχεσθαι πρὸς ἀλλήλους· καίτοι τί διαφέρει τὸ
 τοιοῦτον ἢ διὰ τινος χρόνου μηκέτι πόλιν εἶναι τὴν τοιαύτην, ἀλ-
 λά λύεσθαι τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν; Ἔστι δ' ἐπικίνδυνος οὕτως
 ἔχουσα πόλις, τῶν βουλομένων ἐπιτίθεσθαι καὶ δυναμένον. ἀλλὰ 70

45 τούτοις: τούτων Π² Ha τούτω ci. Sylberg <τῶ> τούτων Bernahys. || 50 τῶν: ὧν Ha τινῶν Π¹ || 51 εἴπειεν P³ pm, corr. sec. εἴποιε Ms P¹ Ha π³ εἴποι corr². P² et π³. τῶν Bas³. ὧν Π. || 52 γινομένων π³ γερότων Congreve. || 53 γῆρας Γ || 55 καλῶς· οὐδὲν: καλῶς οὐδὲ Γ. τι secl. Buecheler μέτσει Coraes. || 56 γ': δ' Ha γὰρ Susemihl. || 57 διαφθερότων ΓM³ διαφθερούτων pr. π³. δῆ: δὲ Congreve. || 61 πάντα: πάντα πάρεστι P¹ pm. πάρεστι P¹ (corr¹.) || 62 ἀσφαλές Ha. δὲ: γὰρ Ha. || 63 τὸ: ὁ Ha. οἱ ἂν: Coraes διαν ΓΠ. || 64 τῶν δυνατῶν post ἀκοσμίας Π² et mrg P¹ τῶν δυναστῶν Π¹ (corr. mrg p¹) τῶν δικαστῶν Ha τῶν δυνατῶν <τινὲς> aut <ὑπὸ> τῶν δυνατῶν Schneider. ἢ καὶ: ἢ καὶ ΓM³ ὡς: ὅτι M³ ὅτι ὡς p¹. || 65 εἰώθασι... ἀλλήλους ante ἢ καὶ δῆλον. transp. Heinse. || 66 δὲ ΓΠ γὰρ Bernays. διαλαμβάνοντες susp. Bonitz καὶ λαμβάνοντες Susemihl ἰδίᾳ λαμβάνοντες Schmidt. ἀναρχίαν Bernays μοναρχίαν ΓΠ. || 69 ἐπικίνδυνος: λίσαν ἐπικίνδυνος Susemihl ex: valde periculosa Guil. || 70 βουλομένων: ὄντων τῶν βουλομένων B³ ἀπὸ τῶν β. Busse τοῖς βουλομένοις (et δυναμένοις) Π¹.

καθάπερ εἴρηται, σώζεται διὰ τὸν τόπον. ξενηλασίας γὰρ τὸ πρό-
 ρω πεποίηκεν. διὸ καὶ τὸ τῶν περιοίκων μένει τοῖς Κρησίῳ, οἱ
 δ' εἴλωτες ἀφίστανται πολλάκις. οὔτε γὰρ ἐξωτερικῆς ἀρχῆς κοι-
 νωνοῦσιν οἱ Κρηῖτες, νεωσιί τε πόλεμος ξενικός διαβέβηκεν. εἰς
 75 τὴν νῆσον, ὅς πεποίηκε φανερὰν τὴν ἀσθένειαν τῶν ἐκεῖ νόμων.
 Περὶ μὲν οὖν ταύτης εἰρήσθω τοσαῦθ' ἡμῖν τῆς πολιτείας.

76 εἰρήσθω post ἡμῖν ΓΠ*. [Τὰ sigla codicum παραθέτει ὁ Immisch, XLIII.
 Ἐπειδὴ τὸ κείμενον δημοσιεύεται ἐδῶ αὐτοτελῶς, ἐχρησιμοποιήθη συνεχῆς ἀ-
 ρίθμησις στίχων καὶ ὄχι κατὰ σελίδα].

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ*

1 Ἡ δὲ Κρητικὴ πολιτεία: Ἡ μορφή τοῦ πολιτεύματος ἢ
 ὁποία ἐπεκράτει εἰς τὰς διαφόρους κοινότητας τῆς Κρήτης. Οὔτε ἀπὸ
 τὰς φιλολογικὰς μαρτυρίας οὔτε ἀπὸ τὰς ἐπιγραφὰς δυνάμεθα νὰ δια-
 πιστώσωμεν διαφορὰς πολιτεύματος εἰς τὰς ἐπὶ μέρους αὐτὰς πολιτι-
 κὰς κοινότητας. Ταυτότης ὅμως εἶναι φανερόν ὅτι θὰ ἐπεκράτει εἰς
 τὰς βασικὰς μόνον γραμμάς, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶχον τὴν
 ἴδιαν ἀπολύτως νομοθεσίαν αἱ ἀγροτικαὶ καὶ αἱ ἐμπορικαὶ πολιτεῖαι
 τῆς νήσου, αἱ ὄρειναι καὶ αἱ παράλιοι, αἱ πολιτιστικῶς ἐξειλιγμένοι καὶ
 αἱ καθυστερημένοι. Τὸ δίκαιον τῆς Γόρτυνος π.χ. συμβατικῶς μόνον
 δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἰσχύον καθ' ὅλοκληρον τὴν νῆσον καὶ τοῦτο
 μόνον διότι δὲν ἔχομεν στοιχεῖα περὶ τοῦ ἀντιθέτου.

πάρεγγυς μὲν ἐστὶ ταύτης: Τῆς Λακωνικῆς. Ἡ συσχέ-
 τισις τῶν πολιτευμάτων Κρήτης καὶ Σπάρτης εἶναι κοινὸς τόπος εἰς
 τὰς ἱστορικὰς καὶ πολιτικὰς μονογραφίας τοῦ 4. αἰῶνος π.Χ. Πρβλ.
 S c h w a r t z E d., RE IV 13 κ.ἐξ. Χαρακτηριστικῶς γράφει ὁ
 Πλάτων «Νόμοι» 683A: «ἦκει γὰρ εἰς τὴν ἐπὶ Λακεδαίμονα κατοί-
 κισιν αὐτήν, ἣν ὑμεῖς ὀρθῶς ἔφατε κατοικεῖσθαι—καὶ Κρήτην ὡς ἀδελ-
 φοῖς νόμοις». Βλ. καὶ «Πολιτεία» 544C κ.ἐξ. Μεταγενεστέρως ὅμως
 ὁ Πολύβιος IV, 45, 1 διαφωνεῖ: «Ἐπὶ δὲ τὴν Κρητικὴν (πολι-
 τεῖαν) μεταβάντας ἄξιον ἐπιστῆσαι κατὰ δύο τρόπους, πῶς οἱ λογιώτα-
 τοὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων Ἐφορος, Ξενοφῶν, Καλλιόθνης, Πλά-
 των, πρῶτον μὲν ὁμοίαν εἶναί φασὶ καὶ τὴν αὐτὴν τῇ Λακεδαιμονίων,
 δεύτερον δ' ἐπαινετὴν ὑπάρχουσαν ἀποφαίνουσιν. Ὡν οὐδέτερον ἀλη-
 θές εἶναί μοι δοκεῖ».

* Ὃπου γίνεται παραπομπὴ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη χωρὶς νὰ ἀναφέρεται κεί-
 μενον ἐννοοῦνται τὰ «Πολιτικά».

ἔχει δὲ μικρὰ μὲν οὐ χείρω: Τὰ συσσίτια. Προβλ. 1272a7.

2 τὰ δὲ πλεῖτον ἤττον γλαφυρῶς: Ἀντιθέτως ὁ Χαρώνδας κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστοτέλους 1274b7 «τῆ ἀκριβείᾳ τῶν νόμων γλαφυρώτερος καὶ τῶν νῦν νομοθετῶν». Ἡ κρίσις ὁμῶς αὕτη στηρίζεται προφανῶς εἰς ἐλλειπεῖς πληροφορίας, διότι τὸ δίκαιον τῆς Γόρτυνος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς «ἤττον γλαφυρόν» λ.χ. τῆς ἀγράφου Λακωνικῆς νομοθεσίας.

καὶ γὰρ ἔοικε καὶ λέγεται δὲ τὰ πλεῖστα μεμιμηθῆσθαι τὴν Κρητικὴν πολιτείαν ἢ τῶν Λακῶνων: Προβλ. Ἡρόδοτος, I 65: «Οἱ μὲν δὴ τινες πρὸς τούτοις λέγουσι καὶ φράσαι αὐτῶ τὴν Πυθίην τὸν νῦν κατεστεῶτα κόσμον Σπαρτιήτησι, ὡς δ' αὐτοὶ Λακεδαιμόνιοι λέγουσι, Λυκοῦργον... ἐκ Κρήτης ἀγαγέσθαι ταῦτα». Ἐπίσης [Πλάτωνος] «Μίνως» 318D: «Ἀλλὰ τούτων τῶν νομίμων τὰ βέλτιστα πόθεν ἦκει οἶσθα;»—«Φασί γε ἐκ Κρήτης». Ὑπάρχουν ὁμῶς καὶ ἄλλαι ἐκδοχαί, περὶ ὧν προβλ. Jacoby, F. Gr. Hist., II C (1926) 85. Τὸ «ἔοικε» τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ Jacoby, ἐνθ. ἀν. 80, τὸ θεωρεῖ ὡς προσωπικὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐπὶ τοῦ «λέγεται» τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸν Ἐφορον. Κατὰ τὸν Meyer Ed., Forschungen zur alten Geschichte I, Halle 1892, 218, 1, τὸ «ἔοικε» ἀνήκει εἰς τὸν Ἐφορον καὶ τὸ «λέγεται» εἰς τὸν Ἡρόδοτον κυρίως. Ὁ Kirsten E., Die Insel Kreta im fünften und vierten Jahrhundert, Würzburg 1936, 65 «ist selbstverständlich und zudem auch noch bezeugt». Ἡ ἄποψις τοῦ Jacoby εἶναι, νομίζω, ὀρθότερα, διότι καὶ κατωτέρω 1272a ὁ Ἀριστοτέλης ἐνισχύει καὶ δι' ἄλλου παραδείγματος τὴν ἄποψιν τῆς ἐκ Κρήτης προελεύσεως τῶν Λακωνικῶν θεσμῶν. Ἐκ τῆς Κρήτης προέρχεται καὶ ἡ νομοθεσία τοῦ Ζαλεύκου, κατὰ Στράβωνα, VI, 18.

4 τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἀρχαίων ἤττον διήρθρωται τῶν νεωτέρων: «Ἀρχαῖα» ἐδῶ εἶναι τὰ θέσμια τῶν Κρητῶν, «νεώτερα» δὲ τὰ τῶν Λακῶνων. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐξηγεῖ εἰς τί ὀφείλεται ἡ διαφορὰ. Κατὰ τὸν Ἐφορον, Fr. Gr. Hist. 149 (Στράβωνος, X 417) ὁ λόγος εἶναι αἱ πολεμικαὶ περιπέτειαι τῶν πόλεων τῆς Κρήτης: «Λέγεσθαι δ' ὑπό τινων, ὡς Λακωνικὰ εἶη τὰ πολλὰ τῶν νομιζομένων Κρητικῶν· τὸ δ' ἀληθές, εὐρῆσθαι μὲν ὑπ' ἐκείνων, ἠκριβωκέναι δὲ τοὺς Σπαρτιάτας, τοὺς δὲ Κρητας ὀλιγορῆσαι, κακωθεισῶν τῶν πόλεων καὶ μάλιστα τῆς Κνωσίων». Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ ὑπόδειξις τοῦ ἀμέσως κατωτέρω: «Οὔτε γὰρ ἐκ τῶν νῦν καθεστηκότων τὰ παλαιὰ τεκμηριοῦσθαι δεῖν, εἰς τὰναντία ἐκατέρων μεταπεπτωκότων».

5 φασὶ γὰρ τὸν Λυκοῦργον: «φασίν» οἱ Ἡρόδοτος, I

65 καὶ Ἐφορος, F. Gr. Hist. 149 (Στράβωνος, X 419). 7 *διὰ τὴν συγγένειαν*: Ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Ἐφορος ἐξηγοῦν διατὶ ὁ Λυκοῦργος ἔφυγεν ἀπὸ τὴν Σπάρτην, ὄχι ὁμως καὶ διατὶ μετέβη εἰς Κρήτην. Ὁ Λουκιανός, «Ἀνάχαρσις» 39, ἀπηχεῖ πιθανῶς παλαιὰν παράδοσιν γράφων: «ἀποδεδημήκει δὲ παρὰ τοὺς Κρητάς, ὅτι ἤκουεν εὐνομιωτάτους εἶναι», κατ' ἐπίδρασιν ἴσως ἐκ τοῦ Πλάτωνος, «Κρίτων», 52E «σὺ δὲ οὔτε Λακεδαίμονα προηροῦ οὔτε Κρήτην, ἅς δὴ ἐκάστοτε φῆς εὐνομεῖσθαι;». Πρβλ. καὶ «Πολιτεία» 544C «ἢ τε ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐπαινουμένη, ἢ Κρητικὴ τε» καὶ «Νόμοι» 624E. Ἐπίσης Στράβωνος X 477 «ὑπὲρ δὲ τῆς Κρήτης ὁμολογεῖται... ἐτύγχανεν εὐνομουμένη». Ἐὰν ἐγνώριζε τὴν παράδοσιν αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης, τὴν μετέτρεψε σκοπίμως, διότι δὲν δέχεται ὅτι ἡ Λακωνικὴ καὶ ἡ Κρητικὴ πολιτεία εἶναι ὑποδειγματικά. Ὁρθῶς ὁ Kessler E. Plutarchs Leben des Lycourgos, Berlin 1910, 20.

ἄποικοι γὰρ οἱ Λυκτίοι τῶν Λακῶνων ἦσαν: Τὰ κείμενα, Πολύβιος IV 54, 6, Ἐφορος, F. Gr. Hist. 149 (Στράβωνος X 417), Πλουτάρχου «Γυναικῶν ἀρεταί» 247d καὶ Πausanίας IV 19, 4, εἰς Margarita Guarducci, Inscriptiones Creticae II 180 (ἐνθα ὁμως δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι οὐδεμία μαρτυρία ὑπάρχει διὰ τὴν συνεργασίαν Λυττίων καὶ Λακεδαιμονίων κατὰ τὸν Χρεμωνίδειον πόλεμον). Τὴν ὑπὸ τῶν πηγῶν τούτων ἀναφερομένην συγγένειαν Λυττίων καὶ Λακεδαιμονίων δὲν ἔχομεν ἄλλα τεκμήρια διὰ νὰ τὴν ἐλέγξωμεν.

8 *κατέλαβον δ' οἱ πρὸς τὴν ἀποικίαν ἐλθόντες τὴν τάξιν τῶν νόμων ὑπάρχουσαν ἐν τοῖς τότε κατοικοῦσιν*: Τὸ νόημα τῆς φράσεως εἶναι ὅτι οἱ ἐκ τῆς Λακωνικῆς ἐλθόντες ἄποικοι προσηρμάσθησαν πρὸς τὴν ἤδη προὔπαρχουσαν νομοθεσίαν τῶν Λυττίων. Συνεπῶς ὁ Λυκοῦργος δὲν μετέφερεν εἰς τὴν Σπάρτην νόμους Λακωνικοὺς ἐφαρμοσθέντας εἰς τὴν Κρήτην ὑπὸ τῶν Λυκτίων, ἀλλὰ νόμους προὔπαρχοντας τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Λυκτίων καὶ γενομένους δεκτοὺς ὑπ' αὐτῶν. Τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως, διότι ἐνδεχομένως εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ «*διὰ τὴν συγγένειαν*» τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς ἀναφερόμενον ὄχι μόνον εἰς τὴν φυλὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν.

10 *διὸ καὶ οἱ νῦν περίοικοι — περὶ Καμικόν*: Ὀλόκληρον τὸ χωρίον αὐτὸ ἀθετεῖται ὑπὸ τοῦ Susemihl (πρβλ. Susemihl F. and Hicks R., The Politics of Aristotle, I, London 1894, 300) καὶ ἀποδίδεται εἰς κάποιον περιπατητικόν. Ἡ ἀθέτησίς δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀβάσιμος, διότι καὶ ἡ παρέκβασις αὐτὴ εἶναι ἄσχετος μὲ τὸ κύριον θέμα καὶ ἡ εἰδίκευσις εἰς τοὺς «Περιοίκους»

είναι, τουλάχιστον, περίεργος. «Διατί», παρατηρεῖ ὁ Susemihl, «να μνημονεύονται ἀπλῶς οἱ περίοικοι, δηλαδή οἱ ἀπόγονοι τῶν προδωριέων κατοίκων, ἐφ' ὅσον οἱ Λάκωνες καὶ οἱ ἄλλοι Δωριεῖς οἰκιστὰὶ ἐδέχθησαν τοὺς ἰδίους θεσμούς;» Ἐπειδὴ ὁμοῦ καὶ ἀλλαχοῦ ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει παρομοίᾳ παρεκβάσεις (πρβλ. π.χ. 1274a 20 κ.ἐξ.) εἶναι ὀρθότερον νὰ διατηρηθῇ τὸ χωρίον εἰς τὸ κείμενον. Ἡ πλοκὴ πάντως τῶν νοημάτων τοῦ Ἀριστοτέλους ἐδῶ εἶναι ἀσαφὴς καὶ ἱστορικῶς, προκειμένου περὶ περιοίκων, συζητήσιμος. «Περίοικοι» ἐδῶ εἶναι οἱ πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Λυκτίων Μινωῖται, οἱ ὅποιοι διετήρησαν τὰ ἔθιμά των καὶ διεφύλαξαν τὴν παράδοσιν τοῦ Μίνως. Ὁ συλλογισμὸς ἔχει ὡς ἐξῆς: Οἱ θεσμοὶ τῆς Λακωνικῆς μετεφέρθησαν ὑπὸ τοῦ Λυκούργου, ὁ ὅποιος τοὺς παρέλαβεν ἀπὸ τοὺς Λυκτίους, οἱ ὅποιοι τοὺς εἶχον ἤδη λάβει παρὰ τῶν γηγενῶν τῆς Κρήτης. Συνεπῶς οἱ Λακωνικοὶ θεσμοὶ εἶναι κατ' οὐσίαν Μινωϊκοί. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, ἡ ὁποία ἱστορικῶς δὲν εἶναι βεβαίως ὀρθή, προέρχεται ἴσως ἀπὸ τὴν κριτικὴν τοῦ Ἐφόρου, F. Gr. Hist. 149 (Στράβωνος X 417) ἐναντίον τῶν ὑποστηριζόντων τὴν ἐκ τῆς Λακωνικῆς προέλευσιν τῶν θεσμίων τῆς Κρήτης: «Καὶ δὴ καὶ τὰ Λυκτίων νόμιμα ποιεῖσθαι μαρτύρια τοὺς τὰ Λακωνικὰ προεσβύτερα ἀποφαίνοντας. ἀποίκους γὰρ ὄντας φυλάττειν τὰ τῆς μητροπόλεως ἔθνη... οὐκ εὖ δὲ ταῦτα λέγεσθαι». Εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς λέξεως «περίοικοι» (προδωριεῖς οἰκιστὰὶ) ἠκολούθησα τὸν Susemihl (ἐνθ. ἀν.). Ἡ ἐκδοχὴ ὅτι σημαίνει «γείτονες» (Grote εἰς Susemihl and Hicks, ἐνθ. ἀν.) ἀποκλείεται, διότι τότε δὲν δικαιολογεῖται ὁ συσχετισμὸς Λυκτίων καὶ Λακεδαιμονίων. Διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν θέσιν τῶν περιοίκων βλέπε κατωτέρω. Ἡ ἀσάφεια καὶ προπαντὸς ἡ ἀνακρίβεια εἰς τὴν κρίσιν ἐδῶ τοῦ Ἀριστοτέλους ὀφείλεται βεβαίως εἰς τὸ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος καὶ ἡ πηγὴ του δὲν ἔχουν σαφῆ συνείδησιν τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ μετάβασις ἀπὸ τὴν Μινωϊκὴν εἰς τὴν Δωρικὴν περιόδον τῆς νήσου ἀποτελεῖ βαθεῖαν τομὴν καὶ ὅτι οἱ θεσμοὶ τῶν δύο αὐτῶν ἐποχῶν εἶναι τόσο διαφορετικοί, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἐνότητος τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτεύματος. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὅτι εἰς ἄλλας περιοχάς, ἀσχετοὺς πρὸς τὰς Μινωϊκὰς παραδόσεις, τὸ Δωρικὸν πολίτευμα, ἦτο—βασικῶς τουλάχιστον—τὸ ἴδιον μὲ τὸ τῆς Κρήτης, καὶ ὅτι—παραλλήλως—εἰς περιοχάς, ὅπου ὑπῆρχον προηγουμένως Μινωῖται, τὸ πολίτευμα κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἦτο τελείως διαφορετικὸν ἀπὸ τὸ Μινωϊκόν. Ὑπάρχει ὁμοῦ καὶ μία ἀλήθεια εἰς τὴν κρίσιν αὐτὴν τοῦ Ἀριστοτέλους: ὅτι εἰς ἄλλους τομεῖς τοῦ πολιτισμοῦ — καὶ ἰδίως εἰς τὴν θρησκείαν, ὅπως εἶναι παγκοίνως γνωστὸν — οἱ Δωριεῖς τῆς Κρήτης διετήρησαν πολλὰ μινωϊκὰ στοιχεῖα. Συνεπῶς τὴν κρίσιν τοῦ Ἀρι-

στοτέλους ἐδῶ δυνάμεθα νὰ τὴν δεχθῶμεν ὡς ὀρθὴν δι' ὅ,τι ἀφορᾷ μόνον τὴν θρησκείαν, ὄχι δὲ καὶ διὰ τὸ πολίτευμα.

12 *δοκεῖ δ' ἡ νῆσος — τόπου καὶ Ῥόδου*: Τὴν ἀντιστοιχίαν τοῦ χωρίου τούτου πρὸς τὰ τοῦ Ἐφόρου, F. Gr. Hist. 145, παρατήρησεν ἤδη ὁ Newman W., The politics of Aristotle II, Oxford 1887, 349. Τὸ «τῆς θαλάσσης» εἶναι τὸ Αἰγαῖον.

16 *διὸ καὶ τὴν τῆς θαλάσσης ἀρχὴν κατέσχευε ὁ Μίνως καὶ τὰς νήσους τὰς μὲν ἐχειρώσατο τὰς δ' ὤκισεν*: Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἀντιστοιχία Θουκυδίδου, Ἐφόρου καὶ Ἀριστοτέλους.

Θουκυδίδης, I 4, 1

Τῆς νῦν ἑλληνικῆς θαλάσσης ἐπὶ πλεῖστον ἐκράτησε καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων ἤρξε καὶ οἰκιστὴς πρῶτος ἐγένετο.

Ἐφορος, F 145

Τῆς Ἑλληνικῆς ἄρξαι θαλάσσης ἄς τε νησιώτιδας πόλεις κατασχεῖν ἄς τε καὶ συνοικίσει.

Ἀριστοτέλης, 1271a.

Τὴν τῆς θαλάσσης ἀρχὴν κατέσχε καὶ τὰς νήσους τὰς μὲν ἐχειρώσατο τὰς δ' ὤκισεν.

Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν τριῶν χωρίων εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀναφέρει τὰς εἰδικῶς προσδιοριστικὰς γεωγραφικὰς ἐννοίας τοῦ Θουκυδίδου τῆς «ἑλληνικῆς» καὶ τῶν «Κυκλάδων», διότι ἡ ἀναφορὰ του εἶναι περιττὴ κατόπιν τῶν προηγηθέντων «τὴν ἀρχὴν τὴν ἑλληνικὴν» καὶ «τῆς θαλάσσης» ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τοῦ Αἰγαίου. Τὸ χωρίον τοῦ Ἐφόρου ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ψευδο-Σκύμνου τοῦ Χίου καὶ ἂν πράγματι ἀνήκει εἰς τὸν Ἐφορον, τότε ὁ τελευταῖος ἀκολουθεῖ τὸν Θουκυδίδην. Νομίζω ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἐπιφύλαξις, μήπως ὁ Ψευδο-Σκύμνος ἀναφέρει τὸν Ἐφορον ἐκ λάθους ἀντὶ τοῦ Θουκυδίδου.

18 *τέλος δ' ἐπιθέμενος τῆς Σικελίας τὸν βίον ἐτελεύτησεν ἐκεῖ περὶ Καμικόν*: Οὕτω καὶ ὁ Ἡρόδοτος VII 170 μὲ τὴν παραλλαγὴν ὁμῶς «κατὰ ζήτησιν Δαιδάλου» ἀντὶ τοῦ «ἐπιθέμενος» τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι καὶ εἰς αὐτὸ ἱστορικώτερος τοῦ Ἡροδότου. Ὅτι ὁμῶς καὶ ὑπὸ τὴν μυθολογίαν τοῦ Ἡροδότου, εἰδικῶς εἰς τὸ τμήμα αὐτό, ἐκτίθενται ἱστορικὰ γεγονότα, ἀνέπτυξεν ὀρθῶς ὁ Casson S., Cretan and Trojan émigrés, «The Classical Review», XLIV (1930) 52-55· πρβλ. καὶ Dunbabin T. S., Minos and Daidalos in Sicily, «Papers of the British School at Rome» XVI (1940) 1 κ.ἑξ. Διὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια τὰ ὁποῖα πιστοποιοῦν τοὺς στενοὺς δεσμοὺς τῆς Μινωικῆς Κρήτης μὲ

τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν, πρβλ. εἰς τὸν ἴδιον, *The Western Greeks*, Oxford 1948, 1-47.

19 ἡ Κρητικὴ τάξις: Τὸ σύνολον τῶν θεσμῶν, ὄχι μόνον τὸ πολίτευμα. Πρβλ. 1269α 9 «ἡ πολιτικὴ τάξις» καὶ τὴν παρατήρησιν τοῦ Newman W., ἐνθ. ἀν. 311, «ἡ πολιτικὴ τάξις seems here to include not the πολιτεία only but also laws». Πρβλ. καὶ «ἡ τῆς πολιτείας τάξις» κατωτέρω.

20 γεωργοῦσι τε γὰρ τοῖς μὲν εἴλωτες, τοῖς δὲ Κρησὶν οἱ περιόικοι: Τὸ χωρίον εἶναι σημαντικώτατον καὶ ἐγένετο πολλάκις μέχρι τοῦδε θέμα συζητήσεως μεταξὺ τῶν φιλολόγων. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐδῶ ἀποδίδει εἰς τοὺς «περιοίκους» τῆς Κρήτης τὴν ἰδίαν κοινωνικὴν λειτουργίαν, ἡ ὁποία ἀνήκει εἰς τὴν Λακωνικὴν εἰς τοὺς εἴλωτας. Εἶδομεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι «περιοίκοι» εἶναι οἱ προδωριεῖς οἰκισταὶ τῆς νήσου, οἱ ὁποῖοι συνεκεντρώθησαν πέριξ τῶν ὑπὸ τῶν Δωριέων ἰδρυθεισῶν πόλεων μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης. Τὸ δεύτερον τοῦτο στοιχεῖον, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν τοπογραφικὴν θέσιν τῶν περιοίκων, δεόν νὰ συναχθῇ ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν ἀνάλυσιν τῆς λέξεως. Πρβλ. π.χ. Ἡρόδοτος IV 161 «Θηραίων καὶ τῶν περιοίκων μίαν μοῖραν ἐποίησε» καὶ VII 201 «καλέεται δ' ἡ χώρα οὗτος ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων καὶ περιοίκων Πύλαι». Ἱστορικῶς καὶ τοπογραφικῶς αὐτὴ εἶναι ἡ σημασία τῆς λέξεως «περιοίκοι», τὸ κύριον ὅμως πρόβλημα εἶναι ἡ θέσις των εἰς τὸ κοινωνικὸν σύνολον τῆς Κρητῶν πολιτείας — καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ κατὰ τὰς ἄλλας πηγὰς. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐξετάζεται εἰδικώτερον ὑπὸ τῶν Larsen S., *Perioeci in Crete* «Classical Philology» XXXI (1936) 13-22, Guarducci M., *Intorno ai perioeci di Creta*, «Rivista di filologia e d'istruzione classica» XV (1936) 356-363, Larsen S., *Perioeci*, RE XIX (1937) 828-831 καὶ Kirsten E., ἐνθ. ἀν. 80-96. Τὸ πρόβλημα εἰς τὴν οὐσίαν του εἶναι περὶ τῆς θέσεως τῶν «ὑπηκόων» εἰς τὴν Κρητῶν Πολιτείαν. Πλὴν τῶν διαφόρων ὁμάδων ἐλευθέρων πολιτῶν (εὐγενεῖς, ἐλεύθεροι, ἀφεταιριοὶ) αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ ἀναφέρουν: «περιοίκους», «μνωῖτας» (Σωσικράτης εἰς Ἀθηναίων VI 263j), «κλαρώτας» (Πολυδεύκης III 83), «ἀφραμιώτας» (Καλλίστρατος εἰς Ἀθηναίων VI 263e), «οἰκέας» καὶ «δούλους» (Ἐπιγραφὴ Γόρτυνος). Εἰς τὴν ἀναλυτικωτέραν ἐξέτασιν τῶν διαφόρων αὐτῶν ὁμάδων «ὑπηκόων» δὲν χρειάζεται, νομίζω, νὰ εἰσέλθωμεν ἐδῶ, διότι οὐδεμία δυσκολία ὑπάρχει νὰ δεχθῶμεν τοὺς «περιοίκους» τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς σημαίνοντας ἱστορικῶς μὲν τοὺς προδωριεῖς οἰκιστὰς τῆς νήσου, τοπογραφικῶς τοὺς οἰκοῦντας πέριξ τῶν πόλεων καὶ κοινωνικῶς τοὺς ὑπὸ διαφόρους τύπους ἐξαρτή-

σεως «ὑπηκόους» τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν τῆς Δωρικῆς πολιτείας. Εἰς τοὺς προδωριεῖς οἰκιστὰς δέον ἐπίσης νὰ προστεθῶσιν καὶ ἀντίπαλοι νικηθέντες εἰς μάχας, δοῦλοι ἀγορασθέντες καὶ ἐλεύθεροι πολῖται δουλωθέντες λόγῳ χρεῶν (πρβλ. ἰδίως Kohler-Ziebarth, Das Stadtrecht von Gortyn, Göttingen 1912, 51 κ.έξ.). Εἰς τὴν ἐρμηνείαν ὅμως αὐτὴν προϋποτίθεται ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρα κοινωνικὴ τάξις «περιοίκων» καὶ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν ἐδῶ γενικῶς — ὑπὸ τὸ ὡς ἀνωτέρω προσδιορισθὲν περιεχόμενον — καὶ ὄχι ὑπὸ τὴν — οὐδαμόθεν ἄλλοθεν ἐπιβεβαιουμένην — κοινωνικὴν τῆς σημασίαν. Ἄν συνέβαινε τὸ ἀντίθετον, θὰ ἦτο ἄκρως παράδοξον νὰ ἐκτελοῦν εἰς τὴν Κρητικὴν πολιτείαν τὰ χρέη τῶν εἰλώτων οἱ «περιοικοί», οἱ ὅποιοι ὡς περιοικοὶ εἰς τὴν Λακωνικὴν ἀπελάμβανον πολὺ μεγαλυτέρας ἐλευθερίας ἀπὸ ὅ,τι οἱ εἰλωτες. Ἡ θέσις αὕτη τοῦ ζητήματος δὲν ἀντιμετωπίζεται ὑπὸ τοῦ Larsen, ἐξ οὗ καὶ ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῶν ἐπιχειρημάτων του. Ἄν ἄλλωστε οἱ περιοικοὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἦσαν ὅ,τι οἱ εἰλωτες, τότε τί θὰ ἦσαν ὅλαι αἱ ἄλλαι ὁμάδες τῶν ὑπηκόων (μνωῖται, κλαρῶται, ἀφαμιῶται, οἰκέες, δοῦλοι) αἱ ὅποιοι εἰς τὰς πηγὰς φέρονται ἐκτελοῦσαι ἐν Κρήτῃ τὰ ἐν Λακωνικῇ χρέη τῶν εἰλώτων; Δι' αὐτό, τὸ βᾶρος τῆς σημασίας τῆς λέξεως «περιοικοί» εἰς τὸν Ἀριστοτέλη δέον, νομίζω, νὰ τὸ ἀποδώσωμεν εἰς τὸ τοπογραφικόν του πρῶτον περιεχόμενον καὶ νὰ ἀποκλείσωμεν ἰδιαιτέραν κοινωνικὴν λειτουργίαν ἀνήκουσαν εἰς ἰσοτίμους πρὸς εἰλωτας περιοίκους τῆς Κρήτης.

21 καὶ τό γε ἀρχαῖον — οἱ Κρηταί: Ἐφορος, F. Gr. Hist. 149 (Στράβων X 418) «τὰ δὲ συσσίτια ἀνδρεῖα παρὰ μὲν Κρησὶν καὶ ἔτι καλεῖσθαι, παρὰ δὲ τοῖς Σπαρτιάταις μὴ διαμεῖναι, καλούμενα ὁμοίως πρότερον».

23 ἢ καὶ δῆλον ὅτι ἐκεῖθεν ἐλήλυθεν: Μὲ τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης ἐνισχύει τὴν ἄποψιν τῆς ἐκ Κρήτης προελεύσεως τῶν θεσμῶν τῆς Λακωνικῆς. Τὸ «ἔοικεν» λοιπὸν ὀρθῶς ἠρμηνεύθη ὑπὸ τοῦ Jacoby ὡς κρίσις τοῦ Ἀριστοτέλους.

τῆς πολιτείας ἢ τάξις: ἐδῶ μὲ τὴν σημασίαν: ἡ ὀργάνωσις τοῦ πολιτεύματος.

οἱ μὲν γὰρ ἔφοροι τὴν αὐτὴν ἔχουσι δύναμιν τοῖς ἐν Κρήτῃ καλουμένοις κόσμοις: Πρβλ. Ἐφορος, F. Gr. Hist. 149 (Στράβωνος X 416) «τοῖς ἐφόροις δὲ τὰ αὐτὰ τοῖς ἐν Κρήτῃ κόσμοις διοικοῦντες ἑτέρως ὠνομίσθαι». Ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης συνεχίζων ἀναφέρει κατωτέρω τρεῖς διαφορὰς μεταξὺ ἐφόρων καὶ κόσμων: α'. Οἱ ἔφοροι εἶναι πέντε, ἐνῶ οἱ κόσμοι δέκα (Ἐφορος, F. Gr. Hist. 149 [Στράβωνος 422] «ἄρχοντας δὲ

δέκα αἰροῦνται»): β'. Οἱ κόσμοι ἔχουν καὶ στρατιωτικὴν ἐξουσίαν, καὶ γ'. Οἱ κόσμοι ἐκλέγονται ἀπὸ μέλη ὠρισμένων μόνον γενῶν, ἐνῶ οἱ ἔφοροι ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν. Καὶ αἱ τρεῖς αὐταὶ διαφοραὶ ἐπαληθεύονται ἀπὸ τὰ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα τῆς Κρήτης. Εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Ἱεραπύτνης, *Inscriptiones Creticae*, III 9 (2. αἰών), οἱ ἀναφερόμενοι κόσμοι εἶναι πράγματι δέκα. Ὁ ἀριθμὸς ὅμως αὐτὸς δὲν εἶναι σταθερός, κατὰ κανόνα μάλιστα οἱ κόσμοι δὲν εἶναι δέκα· πρβλ.: Δύο κόσμοι IC Ἀρκάδες 4 (5. αἰών). Τρεῖς: Ἀρκάδες 5 (2. αἰών). Τέσσαρες: Βιάννος 5 (1. αἰών). Πέντε: Λατῶ 25 (3. αἰών); Ἑπτὰ: Λατῶ 26 (2 αἰών)*. Τὸ ζήτημα δέον νὰ μελετηθῆ εἰδικώτερον, μετὰ τὴν ἀναμενομένην συμπλήρωσιν τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Κρήτης. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε στοιχείων δὲν ἐπαληθεύεται ὁ Ἀριστοτέλης. Διὰ τὴν στρατιωτικὴν ἐξουσίαν τῶν κόσμων, πρβλ. *Σταρταγέτας* SGI, 4985 (Γόρτυς) καὶ Ἡσύχιον, «κόσμος, ὁ στρατηγός». Διὰ τὰ γένη τυπικὴ ἔκφρασις εἰς τὰς ἐπιγραφάς: «ἐπὶ τὰς... κοσμιόντων». Συνηθέστερον ἀναφερόμενα γένη εἶναι οἱ *Αἰθαλεῖς*, *Ἐχανορεῖς*, *Αἰσχεῖς*, *Υλλεῖς* καὶ *Πάμφυλοι*. Ἐπὶ τῆς σημασίας τὴν ὁποῖαν ἔχει ἡ ὀργάνωσις αὐτὴ κατὰ γένη, καὶ τῆς πρὸς τὴν ὀργάνωσιν αὐτὴν συνδεομένης κριτικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους γίνεται λόγος κατωτέρω. Ἐπὶ πλεον δὲ τῶν διαφορῶν αἱ ὁποῖαι μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, οἱ ἔφοροι διακρίνονται ἀπὸ τοὺς κόσμους καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα: Οἱ ἔφοροι εἶναι οὐσιαστικῶς ἡ ἀντίπαλος δύναμις τοῦ συνόλου τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν πρὸς τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, ἐνῶ οἱ κόσμοι εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ ἐξουσία, ὅ,τι δηλαδὴ οἱ ἔφοροι καὶ οἱ βασιλεῖς μαζὶ εἰς τὴν Λακωνικὴν. Οὐδόλως, προσέτι, ἐπιβεβαιουῦται ὑπὸ τῶν πηγῶν ἀνάλογος τυραννικὴ ἐξουσία τῶν κόσμων, ὅπως τῶν ἐφόρων. Παρὰ πάντα ταῦτα ὅμως ἔφοροι καὶ κόσμοι εἰς τὰς βασικὰς τῶν γραμμὰς ἔχουν τὴν ἰδίαν δικαιοδοσίαν καὶ οὕτω κατὰ τὴν γενικὴν τῆς διατύπωσιν ἢ πληροφορία τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν εἶναι ἐσφαλμένη.

26 οἱ δὲ γέροντες τοῖς γέρονσιν, οὗς καλοῦσιν οἱ Κρητεῖς βουλήν, ἴσοι: Ὡς πρὸς τὴν ὀνομασίαν τοῦ ἀντιστοίχου πρὸς τὸν Λακωνικὸν θεσμὸν τῶν γερόντων ἐν Κρήτῃ, ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι καλύτερον ἐνημερωμένος ἀπὸ τὸν Ἐφορον, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει: Ἐφορος, F. G. Hist. 149 (Στράβωνος X 418) «τῶν δ' ἀρχείων τὰ μὲν καὶ τὰς διοικήσεις ἔχειν τὰς αὐτάς· καὶ τὰς ἐπωνυ-

*) Ἀτυχῶς ἡ ταξινόμησις τῶν ἐπιγραφῶν εἰς τὴν ἐκδοσιν τῆς M. Guarducci δημιουργεῖ μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν παραπομπήν. Βλ. καὶ τὴν κρίσιν Robert J. et L., «Revue des études grecques» LIII (1940) 198-201. Ὁ τρίτος τόμος ὅμως εἶναι βελτιωμένος. Ἴδε καὶ Tod M., The progress of greek epigraphy 1941-1945. Journal of Hell. Studies LXIV (1944) 89.

μίας, ὡσπερ καὶ τὴν τῶν γερόντων ἀρχὴν» καὶ αὐτόθι (Στράβωνος X 422) «περὶ δὲ τῶν μεγίστων συμβούλοις χρῶνται τοῖς γέρονσι καλουμένοις». Τὴν ὀνομασίαν «βουλή» [«βωλά» καὶ «βουλὰ»] τὴν ἐπαληθεύουν καὶ αἱ ἐπιγραφαί. Ὡς πρὸς δὲ τὸν ἀριθμὸν, ὀρθότατα, νομίζω, παρατηρεῖ ὁ Ehrenberg V., ἔνθα κατωτέρω, ὅτι οἱ «κοιῖται οἱ τὰς πόλ[ιο]ς» τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Δρήρου, εἶναι ἡ βουλή τῆς Δρήρου καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν γερόντων εἰς τὴν Κρήτην φυσικὸν ἦτο νὰ ἐποίκιλλε ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τῆς πολιτείας κυρίως.

27 βασιλεία δὲ πρότερον μὲν ἦν, εἶτα κατέλυσαν οἱ Κρηῖτες: Συνήθης ἄποψις διὰ τὸ χωρίον αὐτὸ (πρβλ. π.χ. Newman, ἔνθ. ἀν. 351) εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Μίνως καὶ εἰς τὰ συνδεόμενα μὲ τὴν ἐποχὴν του καὶ μὲ τὸ ὄνομά του μυθολογικά. Προφανῶς ὅμως ἡ «κατάλυσις» αὐτὴ θὰ ἐγένετο κατὰ τὴν περίοδον τῆς δωρικῆς κατακτήσεως τῆς νήσου καὶ οἱ καταλυθέντες δέον νὰ εἶναι Ἀγαιοὶ ἢ Δωριεῖς βασιλεῖς. Περὶ τῶν πρώτων ἐλλήνων βασιλέων τῆς νήσου δὲν εἶναι βεβαίως τίποτε σχεδὸν γνωστόν, πλὴν τοῦ, προγόνου τοῦ οἰκιστοῦ τῆς Κυρήνης, Ἐτεάρχου τῆς Ἀξοῦ (Ἡρόδοτος IV 154 «ἔστι τῆς Κρήτης Ὁαξὸς πόλις, ἐν τῇ ἐγένετο Ἐτεάρχος βασιλεύς»). Τὴν ὑπαρξίν του ἀμφισβητεῖ, χωρὶς πειστικότητα ὅμως ὁ Studniczka F., Kyrene, Leipzig 1890, 129. Ὁ Ἀλθαιμένης, «ὁ Κατρέως υἱὸς τοῦ Κρητῶν βασιλέως» εἰς Διόδωρον V, 59, 1, εἶναι συνδεδεμένος μὲ τὴν μυθολογίαν περὶ Μίνως, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν, κατὰ τὴν μεταβατικὴν περίοδον ἀπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ γένους εἰς τὸ καθεστῶς τῆς ἀρχαϊκῆς ἀριστοκρατίας, νὰ μὴ διετέλεσαν οἱ Κρηῖτες ὑπὸ βασιλικὸν καθεστῶς. Τοῦτο ἀναμφισβητήτως ὑποδηλώνει καὶ ἡ ἀναχρονιστικὴ παράδοσις παρ' Ὀμήρω, τ 179, «ἐννέωρος ἐβασίλευε Μίνως» καὶ ἡ ὁποία εἶναι παράλληλος πρὸς τὰ ὑπὸ Πλουτάρχου «Ἄγις» 11 ἀναφερόμενα περὶ τῆς ἀνὰ ὀκτῶ ἔτη ἀνανεώσεως τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ εἰς Σπάρτην (πρβλ., διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο, Kahrstedt U., Griechisches Staatsrecht, Göttingen 1922, 356, 3). Σημειωτέον ὅτι ἡ συσχέτισις αὕτη μεταξὺ τῆς Κρητικῆς παραδόσεως καὶ τοῦ Λακωνικοῦ θεσμίου θὰ ἦτο πολὺ χρήσιμος διὰ τὴν ἐρμηνείαν εἰς Πλουτάρχου «Ἄγις» 11, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ὁ Parke H. W., The deposing of Spartan Kings, «The Classical Quarterly» XXXVIII (1944), 106 - 112. Ἡ παράδοσις αὕτη θὰ πρέπη νὰ εἶναι ἡ μινωϊκὴ ἢ Ἑλληνικὴ. Ἀνεξαρτήτως ὅμως αὐτοῦ ἡ πληροφορία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ βασιλείας εἰς Κρήτην δέον νὰ ἐρμηνευθῇ εἴτε ὡς ἀναφερομένη εἰς τὴν μινωϊκὴν ἐποχὴν (ὅποτε δέον νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν εἶχε σαφῆ ἀντίληψιν τῆς διαφορᾶς τῶν δύο αὐτῶν περιόδων τῆς ἱστορίας τῆς Κρή-

της καὶ ὅτι, παραλλήλως, παρεγνώρισε τὴν ἀναμφισβητήτως εἰς τοὺς Ἑλληνας οἰκιστὰς τῆς νήσου ἐπισυμβᾶσαν ἐξέλιξιν ἀπὸ τῆς βασιλείας εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν) εἶτε ὡς συνδεομένη μὲ τὴν περίοδον τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν νῆσον, τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι καὶ τὸ ὀρθόν.

28 καὶ τὴν ἡγεμονίαν τὴν κατὰ πόλεμον ἔχουσιν: οἱ κόσμοι, ἐνῶ εἰς τὴν Λακωνικὴν οἱ βασιλεῖς. Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 400.

29 ἐκκλησίας δὲ μετέχουσι πάντες, κυρία δ' οὐδενός ἐστὶν ἀλλ' ἢ συνεπιψηφίσαι τὰ δόξαντα τοῖς γέροισι καὶ τοῖς κόσμοις: Ἡ ἐκκλησία τῶν Κρητῶν φέρει τὸ ὁμηρικὸν ὄνομα «ἀγορά». *Anecdota Bekker*, I 210, 9 «ἀγορά Κρητες τὴν ἐκκλησίαν καλοῦσι». Πρβλ. καὶ Γόρτυνος Ἐπιγραφὴ, X 35 «καὶ ἀγορὰν καταΐελεμενον τομ πολιατᾶν» πρβλ. καὶ «ἀγορᾶς πληθυνώσας» *ICIII* 1, 26. Συνηθεστέρα ὀνομασία εἶναι «δῆμος» [«δᾶμος»] καὶ «πόλις». Ἐπίσης καὶ «ἐκκλησία», ἰδίως ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2. αἰῶνος καὶ ἔπειτα (διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο *Bussolt-Swoboda*, *Griechische Staatskunde*, München 1926, 750, 2. Ἐπίσης *Muttelsee M.*, *Zur Verfassungsgeschichte Kretas im Zeitalter des Hellenismus*, Hamburg 1925, 37) [τὸ «πάντες» τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφέρεται βεβαίως εἰς ὅλους τοὺς ἐλευθέρους πολίτας, ἀνεξαρτήτως κοινωνικῆς θέσεως]. Πρβλ. *ICr IV*, 19, 16 «ἔδοξε τᾷ βουλᾷ καὶ τῷ δάμω» 52, 1 «ἔδοξεν τοῖς κόσμοις καὶ τᾷ πόλει» *VIII*, 6, 2 «ἔδοξε τῷ κόσμῳ καὶ τᾷ πόλει» *XVIII*, 8, 4 «δεδοχθαι τοῖς κόσμοις καὶ τᾷ πόλει». Ὁ τελευταῖος οὗτος τύπος εἶναι καὶ ὁ συνηθέστερος. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσαι διὰ τὴν δύναμιν τῆς «πόλεως» εἶναι δύο ἀρχαῖκα ἐπιγραφαί: Ἡ πρώτη εἰς *Demargne-Effenterre*, *Recherches à Deros II*, *Les inscriptions archaïques*, BCH, LXI (1937) 333 κ.έξ. «*Ad' ἔΨαδε πόλι*» καὶ ἡ δευτέρα εἰς *Effenterre H. V.*, *Inscriptions archaïques Cretoises*, BCH, LXX (1947) 590 «*πόλι ἔΨαδε*». Εἰς τὴν πρώτην εἶναι φανερὰ ἡ ὑπὲρ τοὺς «κόσμους» ἰσχὺς τῆς πόλεως, εἰς δὲ τὴν δευτέραν τὸ κατὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν τάσεων πνεῦμά της. Ὡραία ἀνάλυσις τῆς πρώτης παρέχεται ὑπὸ *Ehrenberg V.*, *An early source of Polis constitution*, «*Classical Quarterly*» XXXVII (1943) 14-18 καὶ *Jacoby F.*, «*Χρηστοὺς ποιεῖν*» αὐτόθι XXXVIII 1944 (15-16). Ὑπάρχουν ἤδη ἀρκετὰ σημαντικαὶ πηγαί, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ γραφῆ ἡ ἱστορία τοῦ «δήμου» τῆς Δωρικῆς Κρήτης. Προσθετέον ὅμως ὅτι ἡ ἐρμηνεία τοῦ τελευταίου τούτου σημείου ἀντίκειται πρὸς ρητὴν δήλωσιν τοῦ Ἀριστοτέλους 1273a, ὅτι ἡ δικαιοδοσία τῆς ἐκκλησίας εἰς τὰς Δωρικὰς πολι-

τείας τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Κρήτης ἦτο πολὺ περιορισμένη, ἀντιθέτως πρὸς τὴν τῶν Καρχηδονίων. Τὸ σημεῖον ὅμως τοῦτο νομίζω ὅτι τὸ ἀνέλυσεν ὁ Wade-Gery H. T., *The Spartan Rhetra in Plutarch Lycourgus VI «The Classical Quarterly» XXXVII (1943) 62 κ.ἑξ.,* ἰδίως 70 κ.ἑξ. Εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Wade-Gery θὰ εἶχον ἴσως νὰ συμβάλουν σημαντικῶς καὶ αἱ Κρητικαὶ ἐπιγραφαί, ἐπέχουσαι ἐν προκειμένῳ τὴν ἰδίαν θέσιν ὅπως αἱ ἄλλαι γραπταὶ μαρτυρίαι διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Σπάρτης. Γενικῶς τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶναι περισσότερον σύνθετον, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξετασθῇ ἐδῶ εἰδικώτερον, νομίζω ὅμως ὅτι αἱ ἐρμηνευτικαὶ συμβολαὶ καὶ τὰ συμπεράσματα τοῦ Wade-Gery στηρίζονται εἰς ἐπιχειρήματα τὰ ὅποια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παροραθῶσιν.

Τὸ «*κυρία δ' οὐδενός ἐστι*» τοῦ Ἀριστοτέλους σημαίνει: 1) ὅτι ἡ ἐκκλησία δὲν ἔχει ἀφ' ἑαυτῆς τὴν δύναμιν νὰ λάβῃ ἀποφάσεις ἀνευ τῆς παρουσίας τῶν «κόσμων» καὶ τῆς «βουλῆς» καὶ 2) ὅτι δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ παρουσιάσῃ ἐν ζήτημα πρὸς συζήτησιν. Τοῦτο εἶναι δικαιοδοσία τῶν ἀρχόντων. Ὅρθῶς ὅμως παρατηρεῖται, εἰς Busolt-Swoboda, ἐνθ. ἀν. 750, 3 (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς Schoemann-Lipsius, *Gr. Alter.* 1⁴, 312, 7) ὅτι τὸ χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν λέγει ὅτι ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου στερεῖται τοῦ δικαιώματος νὰ ἀπορρίψῃ μίαν πρότασιν. Τὸ δὲ «*συνεπιψηφίσαι*» δηλοῖ ὅτι μία ἀπόφασις ἰσχύει μόνον μετὰ τὴν ἔγκρισίν της ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, καθ' ἃ ἄλλως ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἀπὸ τὴν τυπικὴν εἰσαγωγὴν τῶν ψηφισμάτων. Ἀπὸ τὰς ἐπιγραφὰς διαπιστοῦται ὅτι ἡ ἐκκλησία συνεπιψήφισε πλῆθος σοβαρωτάτων ὑποθέσεων, ὡς συμμαχίας, ἀπονομὰς τίτλων, ἐπίβλεψιν τῶν νέων κ.τ.λ.

31 *Τὰ μὲν οὖν τῶν συσσιτίων ἔχει βέλτιον τοῖς Κρησὶν ἢ τοῖς Λάκωσιν:* Ἡ ἰδία κρίσις καὶ εἰς 1271a 26: «*οὐ καλῶς δ' οὐδὲ περὶ τὰ συσσίτια τὰ καλούμενα φιδίτια νενομοθέτηται*» εἰς τὴν πολιτείαν τῶν Λακεδαιμονίων. Ἡ ἰδία κρίσις καὶ εἰς Πλάτωνος «*Νόμοι*» 847E «*τροφῆς δὲ καὶ διανομῆς τῶν ἐκ τῆς χώρας ἐγγὺς τῆς τοῦ Κρητικοῦ νόμου ἔοικεν ὀρθότης ἂν τις γιγνομένη κατὰ τρόπους γίγνεσθαι*», ἐπίσης καὶ 842 B «*ἀλλὰ μὲν νῦν γε προϊόντες ἤδη σχεδὸν ἐσμεν ἐν τῷ κατασκευάσθαι μὲν συσσίτια, ὃ φάμεν ἄλλοθι μὲν ἂν χαλεπὸν εἶναι, ἐν Κρήτῃ δὲ οὐδεὶς ἄλλως ἂν ὑπολάβοι δεῖν γίγνεσθαι*».

33 *καθ' ἅπερ εἴρηται καὶ πρότερον:* 1271a 26 κ.ἑξ.

34 *ἐν δὲ Κρήτῃ κοινοτέρως:* Πρβλ. Ἐφορον, *F. Gr. Hist.* 149 (Στράβωνος X 416): «*ὅπως τῶν Ἰσων μετὰσχοιεν τοῖς εὐπόροις οἱ πενέστεροι, δημοσίᾳ τρεφόμενοι*».

35 β ο σ κ η μ ά τ ω ν δ η μ ο σ ί ω ν : Ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου ἔχει : «βοσκημάτων καὶ ἐκ τῶν δημοσίων καὶ φόρων», ἀλλὰ δὲν εἶναι ὀρθή, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀπαιτεῖται πρὸς «τῶν δημοσίων» ἐπανάληψις τοῦ «ἀπὸ» καὶ ὄχι τοῦ «ἐκ», ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ «δημοσίων» χωρὶς προσδιοριζόμενον οὐσιαστικὸν δὲν ἔχει θέσιν ἐδῶ. Ὁ Immish εἰσάγει εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ διόρθωσιν τοῦ Richard, Aristotelica, London 1915, 82 : «βοσκημάτων δημοσίων καὶ ἐκ τῶν φόρων». Ἐπροτίμησα τὴν ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Immish πρότασιν τῶν Heidelbergenses sodales societatis Graecae in epistula a K. Meistero anno 1928 ad Immishium Scripta» (πρὸς αὐτῶν ὅμως ὁ Götting) νὰ θεωρηθῇ ἡ φράσις «ἐκ τῶν δημοσίων» ὡς γλῶσσημα. Τοῦτο δὲν εἶναι βεβαίως ἡ καλυτέρα λύσις, ἀλλὰ οὔτε ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου, οὔτε ἡ διόρθωσις τοῦ Richard ἱκανοποιοῦν. Εἰδικῶς διὰ τὴν διόρθωσιν αὐτὴν δεόν νὰ σημειωθῇ, ὅτι δημιουργεῖ τὴν ἔκφρασιν «βοσκημάτων δημοσίων», ἡ ὁποία καὶ αὐτὴ εἶναι ἀπολύτως ἀσαφής, διότι, ὅπως παρατήρησαν ἤδη οἱ Bücheler-Zitelmann, Das Recht von Gortyn, «Rh. Mus.» XL (1885) 138 κ.ἑξ. οὐδεμία μνεῖα γίνεται περὶ «βοσκημάτων δημοσίων» εἰς τὴν «Ἐπιγραφὴν τῆς Γόρτυνος», ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου ἔπρεπε κυρίως νὰ ἐγίνετο. Κατὰ ταῦτα, τὰ συσσίτια ἀνεφοδιάζονται ἀπὸ «καρπούς», «βοσκήματα» καὶ «ἐκ τῶν φόρων οὓς φέρουσιν οἱ περίοικοι». Τοῦτο συμπίπτει καὶ μὲ τὴν πληροφορίαν τοῦ Δωσιάδα (εἰς Ἀθήναιον IV 22, 10 143B) «ἕκαστος τῶν γινομένων καρπῶν ἀναφέρει τὴν δεκάτην εἰς τὴν ἐταιρίαν καὶ τὰς τῆς πόλεως προσόδους, ἃς διανέμουσιν οἱ προεσθηκότες τῆς πόλεως εἰς τοὺς ἐκάστων οἴκους. τῶν δὲ δούλων ἕκαστος Αἰγυναῖον φέρει στατήρα κατὰ κεφαλὴν». Καὶ ἐδῶ ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου δὲν ἔχει ὀρθῶς, διότι τὸ «τὰς τῆς πόλεως προσόδους» δὲν συνδέεται οὔτε μὲ τὸ «ἕκαστος», οὔτε μὲ τὸ «ἃς» (ὁ Haase διαγράφει τὸ «ἄς», ὁ Kaibel διορθώνει «καὶ τῆς ἄλλης προσόδου») — δι' αὐτὸ καὶ ὁ συσχετισμὸς «βοσκημάτων δημοσίων» ὡς «τὰς τῆς πόλεως προσόδους» τοῦ Kirsten, ἐνθ. ἀν. 130 κ.ἑξ. εἶναι ἐπισηφής — ἐνισχύονται πάντως τὰ «καρπῶν» καὶ «φόρων» τοῦ Ἀριστοτέλους. Πρβλ. καὶ Πλάτωνος, «Νόμοι» 847E «δώδεκα μὲν γὰρ δὴ μέρη τὰ πάντα ἐκ τῆς χώρας γιγνόμενα νέμειν χρεῶν πάντας... τὸ δὲ δωδέκατον μέρος ἕκαστον οἶον πυρῶν καὶ κριθῶν, οἷσι δὴ καὶ τὰ ἅπαντα ἀκολουθεῖτω τὰ ἄλλα ὥραϊα νεμόμενα καὶ ὅσα ζῶα ξύμπαντα πράσιμ' ἂν ἐκάστοις ἦ», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἀνάπτυξιν τοῦ θεσμοῦ τῶν συσσιτίων ἐν Κρήτῃ καθ' ἃ οἱ Salin E., Platon und die griechische Utopie, München-Leipzig 1921, 154, Ritter K., Platos Gesetze, Kommentar, Leipzig 1896, 260 κ.ἑξ., Kirsten, ἐνθ. ἀν. 130, ὀρθῶς (ἀντιθέτως

ὁ Bisinger J., *Der Agrarstaat in Platons Gesetze*, Leipzig 1925, 75). Τὰ Κρητικὰ συσσίτια εἰσάγει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἰδεώδη πολιτείαν του, «Πολιτικά» 1330a 9 κ.έξ. «ἀναγκαῖον τοίνυν εἰς δύο μέρη διηροῦσθαι τὴν χώραν, καὶ τὴν μὲν εἶναι κοινὴν τὴν δὲ τῶν ἰδιωτῶν, καὶ τούτων ἑκατέραν διηροῦσθαι δίχα πάλιν, τῆς μὲν κοινῆς τὸ μὲν ἕτερον μέρος εἰς τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς λειτουργίας τὸ δὲ ἕτερον εἰς τὴν τῶν σισσιτίων δαπάνην». Τὰ κρητικὰ συσσίτια ἀποτελοῦν ἓνα πολυσύνθετον πρόβλημα τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάπτυξις δὲν ἔχει θέσιν ἐδῶ. Ἡ κριτικὴ ὅμως τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι σαφής: Εἰς τὴν Κρήτην τὰ συμπόσια εἶναι ὠργανωμένα κοινοτικῶς, ἕκαστος δηλαδὴ πολίτης δίδει ὠρισμένον ποσοστὸν τῆς παραγωγῆς του (δεκάτη; Δωσιάδας εἰς Ἀθῆνας, ἐνθ. ἀν.) διὰ τὰ συσσίτια, ἀντιθέτως πρὸς τὴν Σπάρτην, ὅπου ὑπάρχει ἑνιαῖον ποσοστὸν ἀνεξαρτήτως τῆς παραγωγικῆς ἑνὸς ἑκάστου δυναμικότητος. Τὴν κρητικὴν ταύτην ὀργάνωσιν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν κρίνει ὡς καλυτέραν, πρβλ. 1330a 6 κ.έξ. «οὐ ράδιον δὲ τοὺς ἀπόρους ἀπὸ τῶν ἰδίων εἰσφέρειν τὸ συντεταγμένον». Προσθέτεον ὅτι τὸ «δημοσίων» τὸ ἀποκλείει αὐτὴ αὕτη ἡ κριτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι, ἂν οἱ καρποὶ καὶ τὰ βοσκήματα (ἢ καὶ ἀπλῶς μόνον τὰ βοσκήματα) ἀνῆκον εἰς τὸ δημόσιον, τότε δὲν θὰ ἐτίθετο ζήτημα συγκρίσεως μεταξὺ Σπάρτης καὶ Κρήτης, διότι ὁ μὲν ἀνεφοδιασμὸς τῶν συσσιτίων τῆς Κρήτης θὰ ἐγίνετο ἀπὸ κοινοτικὴν ἰδιοκτησίαν, ὁ δὲ τῆς Λακωνικῆς ἀπὸ—κατὰ ἓνα μέρος—ἰδιωτικὴν. Ἐπιπλέον, διὰ τῆς διορθώσεως τοῦ *Immish* ἐμφανίζεται ὁ Ἀριστοτέλης ὁμιλῶν διὰ κοινοτικὴν μόνον συνεισφορὰν, ἐνῶ ὁ ἴδιος καὶ εἰς τὴν κριτικὴν του καὶ εἰς τὴν ἰδεώδη πολιτείαν του—ὅπου ἀκολουθεῖ τὴν Κρητικὴν ὀργάνωσιν τῶν συσσιτίων—ὁμιλεῖ καὶ διὰ ἰδιωτικὴν τοιαύτην. Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἡ διόρθωσις τοῦ *Immish* δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ. Ἄλλη λύσις τοῦ προβλήματος θὰ ἦτο νὰ συνεπληροῦτο τὸ κείμενον διὰ προσθήκης ὁμιλοῦσης καὶ περὶ ἰδιωτικῆς συνεισφορᾶς πιθανωτέρα ὅμως εἶναι—ἐπειδὴ δὲν συνεπάγεται τόσον μεγάλην μεταβολὴν—ἡ παράλειψις τοῦ «ἐκ τῶν δημοσίων», ὡς προσθήκης ἀναγνώστου γνωρίζοντος τὰ περὶ κοινοτικῆς ἰδιοκτησίας εἰς τὴν Δωρικὴν πολιτείαν. Πρβλ. σχετικῶς *Poehlmann-Oertel*, *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt*, München 1925, 46-61 καὶ *Hasebroeck J.*, *Griechische Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte bis zur Perserzeit*, Tübingen 1931, 251-255.

36 πρὸς τοὺς θεοὺς: διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ναῶν. Πρβλ. IC Ἀρκάδες 5 «Οἱ σὺν Σωτηρίδαι κόσμοι ἐπεμελήθη τῶ ναῶ τᾶς Ἀρτέμιδος ἐκ τῶν τᾶς πόλεος δαπαναμάτων». Δίκη 1 «Ἐπὶ τᾶς Κα-

μιρίδος κοσμώντων τῶν σὺν Βουάω τῷ Ἀμφέροντος ἐπεμελήθην ἐν τῷ ἱερῷ τῷ Τηνὸς Δικταίω τὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα». Ὑπάρχουν ὁμοίως καὶ ἄλλαι ἀκόμη σχετικαὶ μὲ τὴν φροντίδα τῶν ναῶν ἐπιγραφαί. Εἰς ἰδιαιτέραν ἐξουσίαν, τὴν «Εὐνομίαν», ἀποδίδει μεγάλο μέρος τῶν φροντίδων αὐτῶν ἡ Guarducci M., Eupomia, «Historia» VII (1933) 199-205, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῆς «Εὐνομίας» ὑπὸ τοῦ Ξανθοῦ δίδου Στ., Eupomia, «Revue des études grecques» XXV (1912) 42-51.

37 τὰς κοινὰς λειτουργίας: ἡ προσθήκη ἐδῶ τοῦ «κοινὰς» δὲν νομίζω ὅτι προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν καὶ ἰδιωτικῶν λειτουργιῶν, ἀλλ' ὅτι εἰς τὴν Κρήτην, ἀντιθέτως ἀπὸ ὅ,τι εἰς τὰς Ἀθήνας, αἱ «λειτουργίαι» ἦσαν δημοσία ὑπόθεσις. Τοῦτο δέον νὰ τὸ συμπεράνωμεν ἀπὸ τὴν σχετικῶς πρὸς τὰς Ἀθήνας πολὺ κλειστὴν οἰκονομίαν τῆς Κρήτης, ἡ ὁποία δὲν ἐδημιούργει μεγάλας δυνατότητας ἰδιωτικῶν περιουσιῶν.

Ὅστε ἐκ κοινοῦ τρέφεσθαι πάντας καὶ γυναῖκας καὶ παῖδας καὶ ἄνδρας: Τοῦτο ἐξηγεῖται καλύτερον ὑπὸ τοῦ Δωσιάδου (Ἀθηναῖος IV 22, 143A): «ὡς διανεμοῦσιν εἰς τοὺς ἐκάστων οἴκους». Τὰ γεωργικὰ προϊόντα δηλαδὴ διενέμοντο «εἰς τοὺς ἐκάστων οἴκους» διὰ νὰ τρέφονται αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἀπὸ τὴν ὀνομασίαν τῶν συσσιτίων «ἀνδρεία», ἡ ὁποία δηλοῖ ὅτι εἰς τὰ συσσίτια συμμετεῖχον ἄνδρες μόνον. Πρβλ. καὶ Πλάτωνος, «Νόμοι» 636A, 780B καὶ 806E καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Becker W., Platons Gesetze und das griechische Familienrecht, München 1932, 21.

39 πρὸς δὲ τὴν ὀλιγοσιτίαν ὡς ὠφέλιμον πολλὰ πεφιλοσόφηκεν ὁ νομοθέτης: Νομοθέτης εἶναι ἐδῶ εἰδικῶς ὁ Ἐπιμενίδης. Τὸ ἴδιον ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Πλάτων περὶ αὐτοῦ: «Νόμοι» 677Δ «ΑΘ. Ἄρ' οἴσθ' ὦ Κλεινία, τὸν φίλον ὅτι παρέλιπες, τὸν ἀτεχνῶς χθὲς γενόμενον; ΚΛ. Μῦν φράζεις Ἐπιμενίδην; ΑΘ. Ναί, τοῦτον. πολὺ γὰρ ὑμῖν ὑπερεπήδησε τῷ μηχανήματι τοὺς ξύμπαντας, ὦ φίλε, ὁ λόγῳ μὲν Ἡσιόδου ἐμαντεύετο πάλαι, τῷ δὲ ἔργῳ ἐκεῖνος ἀπειτέλεσεν, ὡς ὑμεῖς φατέ». Οἱ στίχοι τοῦ Ἡσιόδου «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» 40 κ.έξ. εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

Νήπιοι, οὐδὲ ἴσασιν ὅσῳ πλέον ἤμισυ παντός,
οὐδ' ὅσον ἐν μαλάχῃ τε καὶ ἀσφοδέλω μεγ' ὄνειαρ.

Τὸ «μηχάνημα» τοῦ Ἐπιμενίδου, ὅπως ἠρμήνευσεν ὁ Stallbaum καὶ ὁ Newman (ἐνθ. ἀν. 354) εἶναι τὸ ἰδιόρρυθμον φαγητὸν «ἄλιμος» (ἀπὸ μαλάχην καὶ ἀσφόδελον) τοῦ ὁποίου μικρὰ ποσότης εἶ-

ναι ἱκανῆ· νὰ τρέφῃ καὶ νὰ δυναμώνῃ τὸν ἄνθρωπον. Χαρακτηριστικὰ ὅμως-διὰ τὴν θετικότητα τῆς σκέψεως τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔναντι τῶν τοιούτου εἴδους μυθολογημάτων εἶναι ὅτι ὁ μὲν πρῶτος κλείει τὴν συζήτησιν μὲ τὸ «ὡς ὑμεῖς φατέ», ὁ δὲ δεύτερος μὲ τὸ «ἕτερος ἔσται τοῦ διασκέψασθαι καιρός». Ἀπὸ τοὺς «Κρητὰς» πάντως τοῦ Εὐριπίδου fr. 472N «φεύγω γένεσίν τε βροτῶν καὶ νεκροθῆ- καις οὐ χριμωτόμενος τῆν [τ'] ἐμψύχων βροῶσιν ἐδεστῶν πεφύλαγμαi» (τὸ κείμενον κατὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ W i l a m o w i t z, Berliner Klassikertexte V, 1907, 77,1) εἶναι φανερόν ὅτι ἡ «ἄσκησις» αὕτη, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων (αἱ ἄλλαι μαρτυ- ρίαι εἰς Die I s, Die Fragmente der Vorsokratiker 1^s, Berlin 1934, 3) δὲν εἶναι ἐφεύρημα τοῦ Ἐπιμενίδου, ἀλλὰ συνδέεται μὲ τοὺς Κορύβαντας καὶ τοὺς Κουρητὰς, καθὼς καὶ μὲ τὴν ὄρφικὴν παράδο- σιν εἰς τὸν ὄμιλον τοῦ Ὀνομακρίτου. Πρβλ. καὶ W i l a m o w i t z, Der Glaube der Hellenen II, Berlin 1932, 186 κ.έξ.

40 καὶ πρὸς τὴν διάζευξιν τῶν γυναικῶν, ἵνα μὴ πολυτεκνώσιν, τὴν πρὸς τοὺς ἄρρενας ποιή- σας ὀμιλίαν: Πρβλ. Servius, Verg. A.X 325 «de Creleusibus accipimus quod in amores puerorum intemperantes fuerunt». Χα- ρακτηριστικῶς ἀναφέρει καὶ ὁ Πλάτων, «Νόμοι» 636C «πάντες δὲ δὴ Κρητῶν τὸν περὶ τὸν Γανυμήδη μῦθον κατηγοροῦμεν ὡς λογοποιη- σάτων τούτων, ἐπειδὴ παρὰ Διὸς αὐτοῖς οἱ νόμοι πεπιστευμένοι ἦσαν γεγοῦναι, τοῦτον τὸν μῦθον προστεθεικέναι κατὰ τοῦ Διός, ἵνα ἐπό- μενοι δὴ τῷ θεῷ καρπῶνται καὶ ταύτην τὴν ἡδονήν». Διεξοδικὴ περι- γραφὴ τῶν «θεμάτων» τοῦ θεσμοῦ τούτου παρέχεται εἰς Ἐ φ ο ρ ο ν, 149 (Σ τ ρ ά β ω ν ο ς X 421 κ.έξ.). Ἡ ἐρμηνεία τοῦ θεσμοῦ ἐδόθη ὑπὸ τοῦ B e t h e E., Die Dorische Knabenliebe, ihre Ethik und ihre Idee, «Rheinisches Museum» 62 (1907) 438-475. Τὴν ἐρμη- νείαν ὅμως τοῦ Ἀριστοτέλους «ἵνα μὴ πολυτεκνώσιν αἱ γυναῖκες» τὴν ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς Π λ ά τ ω ν ο ς «Νόμοι» 838E κ.έξ. «τέχνην ἐ- γὼ πρὸς τοῦτον τὸν νόμον ἔχοιμι τοῦ κατὰ φύσιν χρῆσθαι τῇ τῆς παι- δογονίας συνουσίᾳ τοῦ μὲν ἄρρενος ἀπεχομένους μὴ κτείνοντάς τε ἐκ προνοίας τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, μὴδ' εἰς πέτρας τε καὶ λίθους σπεί- ροντας, οὐ μήποτε φύσιν τὴν αὐτοῦ ριζωθὲν λήψεται γόνιμον, ἀπεχο- μένους δὲ ἀρούρας θηλείας πάσης, ἐν ἧ μὴ βούλοιο ἄν σοι φύεσθαι τὸ σπαρέν». Προφανὲς ὅμως εἶναι ὅτι ἡ προέλευσις τοῦ θεσμοῦ τοῦ παι- δικοῦ ἔρωτος οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος παρουσιαζομένην ἐδῶ ἐρμηνείαν.

Ἀντίθετον πρὸς τὸ «ἵνα μὴ πολυτεκνώσιν αἱ γυναῖκες» εἰς Κρήτην, πρβλ. 1270b1 διὰ τὴν Σπάρτην: «βουλόμενος γὰρ ὁ νομοθέτης ὡς

πλείστους εἶναι τοὺς Σπαρτιάτας, προάγεται τοὺς πολίτας πλείστους ποιεῖσαι παῖδας».

42 ἔτερος ἔσται τοῦ διασκεψασθαι καιρός: καὶ εἰδικῶς περὶ τῶν μεθόδων εἰς Κρήτην, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον περὶ τῶν μεθόδων ἐξουδετερώσεως τοῦ κινδύνου ὑπερπληθυσμοῦ καὶ τῆς δημιουργίας οὕτω δημογραφικοῦ προβλήματος. Ὁ Ἀριστοτέλης τονίζει ἐπανελημμένως τὸν κίνδυνον τῆς δημιουργίας πλεονάζοντος πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ διατηρηθῆται σταθερὸς κατὰ τὸ δυνατόν ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων μιᾶς πόλεως· πρβλ. 1265b «ἄτοπον δὲ καὶ τὰς κτήσεις ἰσάζοντα τὸ περὶ τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν μὴ κατασκευάζειν, ἀλλ' ἀφεῖναι τὴν τεκνοποιίαν ἀόριστον. . . μᾶλλον δὲ δεῖν ὑπολάβοι τις ἂν ὠρίσθαι τῆς οὐσίας τὴν τεκνοποιίαν, ὥστε ἀριθμοῦ τινος μὴ πλείονα γεννᾶν». Πρβλ. καὶ 1266a «προσῆκει καὶ τῶν τέκνων τὸ πλῆθος τάττειν» καὶ 1335a «ὠρίσθαι γὰρ δεῖ τῆς τεκνοποιίας τὸ πλῆθος». Ἡ κριτικὴ τῆς μεθόδου τῶν Κρητῶν καὶ ἡ ὑπόδειξις ἄλλης τυχόν νεωτέρας θὰ εἶχε τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνάπτυξιν τῆς ἰδεώδους πολιτείας καὶ εἰδικῶς εἰς τὸ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολιτῶν τμῆμά της. Ἡ διαπραγματεύσις ὅμως αὕτη δὲν γίνεται εἰς τὸ VIII βιβλίον, μία ἐπὶ πλέον ἀπόδειξις εἴτε τῆς κακῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου, εἴτε, τὸ πιθανώτερον, τῆς ἀτελοῦς μορφῆς ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐδόθη τὸ ἔργον εἰς τὴν δημοσιότητα. Μὲ τὸ ἴδιον πρόβλημα ἠσχολήθη καὶ ὁ Πλάτων εἰς τοὺς «Νόμους», ἔνθα καὶ ὑπέδειξεν θετικωτέραν καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορικὴν παράδοσιν μέθοδον ἐξουδετερώσεως τῶν ἐκ τοῦ πλεονάσματος τοῦ πληθυσμοῦ δημιουργουμένων κινδύνων, τὴν ἀποστολὴν ἀποικιῶν: «τὸ παλαιὸν που ὑπάρχει μηχανήμα, δὲ πολλάκις εἴπομεν, ἐκπομπὴ ἀποικιῶν» 740E.

44 δ μὲν γὰρ ἔχει κακὸν τὸ τῶν ἐφόρων ἀρχεῖον, ὑπάρχει καὶ τούτοις (γίνονται γὰρ οἱ τυχόντες): Ἡ κριτικὴ τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐφόρων ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους γίνεται εἰς 1271a6 κ.ἑξ. «ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ περὶ τὴν ἐφορείαν ἔχει φάυλως· ἡ γὰρ ἀρχὴ κυρία μὲν αὕτη τῶν μεγίστων αὐτοῖς ἐστίν, γίνονται δ' ἐκ τοῦ δήμου πάντες» καὶ περαιτέρω 26 κ.ἑξ., «ἀλλ' αἰρετὴν ἔδει τὴν ἀρχὴν εἶναι ταύτην ἐξ ἀπάντων μὲν, μὴ τὸν τρόπον δὲ τοῦτον ὃν νῦν· παιδαριώδης γὰρ ἐστὶ λίαν. ἔτι δὲ καὶ κρίσεών εἰσι μεγάλων κύριοι, ὄντες οἱ τυχόντες». Τὸ κακὸν εἰς τὸν θεσμόν τῶν ἐφόρων εἶναι ὅτι οὗτοι ἐκλέγονται μεταξὺ ὅλων τῶν πολιτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπάρχουν βεβαίως καὶ πολλοὶ ἀνίκανοι διὰ τὴν ἀσκησιν τῆς ὑψηλῆς αὐτῆς ἐξουσίας.

46 δ δ' ἐκεῖ συμφέρει — μένειν τὴν πολιτείαν: 1270b18 «ἡσυχάζει γὰρ ὁ δῆμος διὰ τὸ μετέχειν τῆς μεγίστης ἀρχῆς». Τὸ καλὸν εἰς τὸν θεσμόν αὐτὸν εἶναι ὅτι ὁ λαὸς συμμετέχει εἰς τὴν ἀσκη-

σιν τῆς ἀνωτάτης ἐξουσίας καὶ συνεπῶς δὲν ἔχει λόγους νὰ ἐπαναστατῆ. 49 ἐνταῦθα δ' οὐκ ἐξ ἀπάντων αἰροῦνται τοὺς κόσμους ἀλλ' ἐκ τινῶν γενῶν: Πράγματι, ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Κρήτης συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ «κόσμοι» ἐξελέγοντο ἀπὸ ὠρισμένα γένη καθ' ἕκαστον ἔτος, ἐκ τῶν ἀνδρῶν οἱ ὅποιοι ἦσαν ἱκανοὶ νὰ φέρουν ὄπλα. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ὀργάνωσις τῆς Κρητικῆς πολιτείας ἦτο αὐστηρῶς ἀριστοκρατική, διότι ἡ ἀνωτάτη ἐξουσία ἀνήκεν εἰς ὠρισμένα γένη καὶ ὄχι εἰς τὸ σύνολον τοῦ λαοῦ, ὅπως εἰς τὴν Σπάρτην οἱ ἔφοροι καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ὅλοι σχεδὸν οἱ διάφοροι ἄρχοντες. Οὐσιαστικῶς, μὲ τὴν ἐκλογὴν τῶν κόσμων ἐκ τῶν μελῶν ὠρισμένων μόνον γενῶν, ἡ Κρητικὴ πολιτεία ἦτο εἰς χεῖρας ὠρισμένων μόνον ομάδων πολιτῶν, πράγμα τὸ ὅποιον ἐξηγεῖ καὶ τὴν αὐστηρὰν κριτικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους. Σημειωτέον ὅτι τὰ γένη αὐτὰ δὲν ἦσαν εἰς διάφορα μέρη διάφορα, ἀλλὰ κατὰ κανόνα τὰ ἴδια. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐπιγραφικῶν δεδομένων τὰ γένη αὐτὰ δὲν ὑπερβαίνουν τὸν ἀριθμὸν εἴκοσι, μερικὰ δὲ ἀπὸ αὐτὰ ἀπαντοῦν συχνότερα ἀπὸ τὰ ἄλλα, ὅπως π.χ. οἱ *Αἰθαλεῖς* εἰς Κνωσὸν, Δρηρον, Λατώ, Μάλλια καὶ Ὀλοῦντα, οἱ *Ἐχανορεῖς* εἰς Κνωσὸν καὶ Λατώ, οἱ *Πάμφυλοι* εἰς Κνωσὸν καὶ Ὀλοῦντα, οἱ *Δυμᾶνες* εἰς Λύττον καὶ Ἱεράπυτναν, κ.ο.κ. Ἡ ἐρμηνεία τῆς σημασίας αὐτῶν τῶν γενῶν, καὶ εἰδικότερον τῆς προελεύσεώς των καὶ τῶν δικαιωμάτων των, ἔχει θεμελιώδη σημασίαν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς λειτουργίας τῆς Κρητικῆς πολιτείας. Ἀπὸ τὰς ὀνομασίας τῶν γενῶν αὐτῶν συνάγεται πρῶτον ταυτότης τῶν Λωριέων οἰκιστῶν τῆς Κρήτης μὲ τοὺς Λωριεῖς τῆς Λακωνικῆς (*Υλ-λεῖς, Δυμᾶνες, Πάμφυλοι* εἰς Κρητικὰς ἐπιγραφὰς), ἔπειτα ὅτι πιθανῶς οἱ ἀρχηγεῖται ἐλατρεύοντο ὡς ἥρωες (τουλάχιστον ὁ Ἀρχὸς τῆς Ἀρχηγίας φυλῆς). Εὐρύτερα ὅμως ἀνάλυσις τοῦ θέματος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ πρὸ τῆς ἐκδόσεως ὅλων τῶν Κρητικῶν ἐπιγραφῶν: [ἡ Margherita Guarducci εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ ὅτι μεταξὺ τῶν ὑπολοίπων ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν οὐδὲν ὄνομα γένους ἀναφέρεται τὸ ὅποιον εἶναι ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἀπὸ ἄλλας ἐπιγραφὰς τῆς Κρήτης], αἱ ὅποια θὰ βοηθήσουν νὰ γίνῃ γεωγραφικὴ τοποθέτησις τῶν γενῶν, χρονολόγησις τῆς δράσεώς των καὶ ἴσως διαπίστωσις τῆς ἐκτάσεως τῆς δυνάμεως ἐκάστου ἐξ αὐτῶν. Προβλήματα ἐξεταστέα ἐπίσης εἶναι ὁ τρόπος ἐκλογῆς τῶν κόσμων ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ γένους καθὼς καὶ τὰ κριτήρια διαδοχῆς καθ' ἕκαστον ἔτος (οἱ ἐπιστάμενοι κατ' ἐνιαυτὸν παρ' ἑκατέροις κόσμοι IC III, III 4, 66, ἀρχαὶ 2. αἰῶνος, καί: «τὰ κατὰ τὰς ἀρχὰς ἐπέτεια παρ' αὐτοῖς ἐστι». Πολύβιος VI, 46, 4) τῶν γενῶν.

50 καὶ τοὺς γέροντας ἐκ τῶν κεκοσμηκότων: Περβλ.

Ἐφορος, F. Gr. Hist. 149 (Στράβωνος X4 22) «καθίστανται δ' εἰς τοῦτο τὸ συνέδριον οἱ τῆς τῶν κόσμων ἀρχῆς ἡξιωμένοι καὶ τᾶλλα δόκιμοι κρινόμενοι».

51 περὶ ὧν τοὺς αὐτοὺς ἄντις εἶπαι λόγους καὶ περὶ τῶν ἐν Λακεδαιμόνι γινομένων: Τὸ «περὶ ὧν» ἀναφέρεται οὐσιαστικῶς καὶ εἰς τοὺς ἐφόρους καὶ εἰς τοὺς γέροντας: Πρβλ. 1270b38 κ.ἐξ. «ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ περὶ τὴν ἐφορείαν ἔχει φάυλως· ἢ γὰρ ἀρχὴ κυρία μὲν αὐτῆ τῶν μεγίστων αὐτοῖς ἐστίν, γίνονται δ' ἐκ τοῦ δήμου πάντες... ἔτι δὲ καὶ κρίσεών εἰσι μεγάλων κύριοι, ὄντες οἱ τυχόντες, διόπερ οὐκ αὐτογνώμονας βέλτιον κρίνειν ἀλλὰ κατὰ γράμματα καὶ τοὺς νόμους... ἔχει δὲ καὶ τὰ περὶ τὴν τῶν γερόντων ἀρχὴν οὐ καλῶς αὐτοῖς... τό γε διὰ βίου κυρίους εἶναι κρίσεων μεγάλων ἀμφισβητήσιμον». Ὅπως ὀρθῶς παρατήρησεν ἤδη ὁ Newman W., ἐνθ. ἀν. 356, ὑπάρχει μεταξύ τῶν δύο χωρίων αὐτῶν μία ἑλαφρὰ ἀταξία, διότι εἰς τὴν κρίσιν περὶ τῶν Λακεδαιμονίων ὁ Ἀριστοτέλης κατηγορεῖ τὸν μὲν θεσμόν τῶν ἐφόρων διότι α') ἢ ἐκλογὴ γίνεται μετὰ τῶν ἄλλων τῶν πολιτῶν — ἀνεξαρτήτως τῆς ἀξίας των — καὶ β') διότι οἱ ἐφοροὶ ρυθμίζουν σοβαρωτάτας ὑποθέσεις ἄνευ κειμένης νομοθεσίας ἀλλ' αὐτογνώμονες, τὸν δὲ θεσμόν τῆς γερουσίας, διότι ἢ ἀρχὴ εἶναι ἰσόβιος, ἐνῶ «ἔστι γὰρ, ὡπερ καὶ σώματος, καὶ διανοίας γῆρας». Δι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀκολουθοῦσα κριτικὴ εἰς τὸ περὶ Κρητῶν δέον νὰ χωρισθῆ: «τὸ γὰρ ἀνυπεύθυνον» ἀναφέρεται εἰς τοὺς κόσμους καὶ τοὺς γέροντας, τὸ «διὰ βίου» εἰς τοὺς γέροντας καὶ τὸ «μὴ κατὰ γράμματα ἀρχεῖν» εἰς τοὺς κόσμους καὶ εἰς τοὺς γέροντας ἐπίσης—μὲ τὴν παρατήρησιν ὅμως ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης προφανῶς δὲν γνωρίζει λ.χ. τὴν γραπτὴν νομοθεσίαν τῆς Γόρτυνος καὶ τῆς Δρήρου, ἢ ὁποῖα καθορίζει καὶ αὐτῶν τῶν κόσμων τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας. Νομίζω ὅτι, κατόπιν τούτου, δέον νὰ ἀποδώσωμεν τὸ «περὶ ὧν» εἰς τοὺς κόσμους καὶ τοὺς γέροντας τῆς Κρήτης — ἀντιθέτως πρὸς τὸν Newman, ὅστις τὸ ἀποδίδει μόνον εἰς τοὺς γέροντας — ἐπιπροσθέτοντες ὅμως τὴν παρατήρησιν διὰ τὴν ἄγνοιαν τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς γραπτῆς νομοθεσίας ὠρισμένων τοῦλάχιστον Κρητικῶν πολιτειῶν.

54 τὸ δ' ἡσυχάζειν μὴ μετέχοντα τὸν δῆμον οὐδὲν σημεῖον τοῦ τετάχθαι καλῶς· οὐδὲν γὰρ λήμμα τὸς τι τοῖς κόσμοις ὡπερ τοῖς ἐφόροις, πόρρω γ' ἀποικοῦσιν ἐν νήσῳ τῶν διαφθερούντων: τὸ «μὴ μετέχοντα» ἔδῳ εἶναι ἀντιθετικόν: μολονότι δὲν συμμετέχει. Πρβλ. διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους 1270b «ἡσυχάζει γὰρ ὁ δῆμος διὰ τὸ μετέχειν τῆς μεγίστης ἀρχῆς». Ἡ αἰτιολογία ὅμως εἶναι μᾶλλον ἀπροσδόκητος: ὁ δῆμος μολονότι δὲν συμμετέχει εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς ἀνω-

τάτης ἐξουσίας παραμένει ἡσυχος (καὶ δὲν ἐπιζητεῖ νὰ ἐκλέγονται κόσμοι ἐκ τῶν κόλπων τοῦ) διότι ἡ νῆσος εὐρίσκεται μακρὰν τῶν διαφθερόντων καὶ συνεπῶς οἱ κόσμοι δὲν ἔχουν νὰ κερδίσουν τίποτε. «*Λιαφθεροῦντο*» ἐδῶ εἶναι ἀντιπρόσωποι ἄλλων πολιτειῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐπεζήτουν νὰ ἐξαγοράσουν τοὺς κόσμους, ὅπως ἐγένετο πολλὰς φορὰς μὲ τοὺς ἐφόρους τῶν Λακεδαιμονίων. Τὸ νόημα αὐτοῦ τοῦ χωρίου εἶναι ὅτι, ἂν ὑπῆρχε δυνατότης νὰ κερδίζουν ἀπὸ ἀξίωμα τοῦ κόσμου, οἱ πολῖται θὰ ἐπεδίωκον νὰ ἀνέλθουν εἰς αὐτὸ καὶ δὲν θὰ ἡσύχαζον — ἡ κρίσις δὲ αὐτῆ εἶναι σκληροτάτη διὰ τὸν δῆμον τῆς Κρητικῆς πολιτείας! Κανονικῶς, θὰ ἔπρεπε νὰ προσήγετο ἄλλη δικαιολογία τῆς ἡσυχίας τοῦ δήμου, ἡ δύναμις π.χ. τῆς ἐξουσίας τῶν κόσμων καὶ τῶν γενῶν κτλ. [Ὁ Ο n c k e n, μεταφράζει: «*Dass aber der Demos die Ausschliessung von allen Vorrechten ruhig hinnimmt, ist kein Zeugniss für die Zweckmässigkeit der Einrichtung an sich. Denn den Kosmen fehlt es nur an der Gelegenheit, sich kaufen zu lassen, wie die Ephoren, weil sie auf ihrer Insel fernab wohnen von den Versuchern*»].

57 ἦν δὲ ποιοῦνται τῆς ἀμαρτίας ταύτης ἰατρείαν, ἄτροπος καὶ οὐ πολιτικὴ ἀλλὰ δυναστευτικὴ: Ὅροι τῆς πολιτειολογίας τοῦ Ἀριστοτέλους. Πολιτικὴ εἶναι ἡ ἐξουσία ἡ ὁποία ἀσκεῖται ἐπὶ τῇ βάσει κειμένης γραπτῆς νομοθεσίας. Πρβλ. 1292a «*ὅπου γὰρ μὴ νόμοι ἄρχουσιν, οὐκ ἔστι πολιτεία*» καὶ δυναστευτικὴ, ὅταν «*παῖς ἀντὶ τοῦ πατρὸς εἰσὶν*» καὶ «*ἄρχη μὴ ὁ νόμος, ἀλλ' οἱ ἄρχοντες*» 1292b. Ἡ ἀνεύρεσις τῆς νομοθεσίας τῆς Γόρτυνος καὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Λορήρου, καθὼς καὶ ἡ διαπίστωσις ὅτι ἡ «βουλή» εἰς τὴν Κρήτην εἶχε, ἔστω καὶ περιορισμένην, δικαιοδοσίαν, ἐπιβάλλουν νὰ εἴμεθα ἐπιφυλακτικοὶ εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῶν χαρακτηρισμῶν αὐτῶν τοῦ Ἀριστοτέλους δι' ὠρισμένας τουλάχιστον περιοχὰς τῆς Κρήτης. Ἡ κρίσις του ὅμως ἐπὶ τῆς κληρονομικῆς διαδοχῆς στηρίζεται ἐπὶ ὀρθῆς διαπιστώσεως. Ἡ «δυναστευτικὴ» ἰατρεία τῆς ἀμαρτίας (δηλαδὴ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐξουσίας εἰς τὰ μέλη ὠρισμένων γενῶν) συνίσταται, ὅπως ἐρμηνεύει ὁ ἴδιος κατωτέρω, εἰς τὸ ὅτι ἡ διαδοχὴ καὶ ἡ ἀντικατάστασις τῶν ἀρχόντων γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει κριτηρίων καθαρῶς προσωπικῶν καὶ ὄχι ὠργανωμένης νομοθεσίας: «*ταῦτα δὲ πάντα βέλτιον γίνεσθαι κατὰ νόμον ἢ κατ' ἀνθρώπων βούλησιν*», ἐπίσης καὶ «*ἀλλ' οὐ πολιτεία ἐστὶν ἀλλὰ δυναστεία μᾶλλον*».

58 *πολλάκις γὰρ ἐκβάλλουσι συστάντες τινὲς τοὺς κόσμους ἢ τῶν συναρχόντων αὐτῶν ἢ τῶν ἰδιωτῶν, καί, κατωτέρω, εἰώθασιν δὲ διαλαμβάνοντες τὸν δῆμον καὶ τοὺς φίλους ἀναρχίαν ποιεῖν*

καὶ στασιάζειν καὶ μάχεσθαι πρὸς ἀλλήλους: Τοὺς ἐμφυλίους αὐτοὺς πολέμους, ὅχι μόνον μεταξὺ τῶν διαφόρων Κρητικῶν πολιτειῶν, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτῶν τούτων τῶν πολιτειῶν, τοὺς γνωρίζει καὶ ἀργότερον ὁ Πολύβιος IV 53 «ἐγγενομένης δὲ φιλοτιμίας ἐκ τῶν τυχόντων, ὅπερ ἔθος ἐστὶ Κρησίν, ἐστασίασαν πρὸς τοὺς ἄλλους». VI 46 «Κρηταιεῖς διὰ τὴν ἐμφυτον σφίσι πλεονεξίαν ἐν πλείσταις ἰδίᾳ καὶ κατὰ κοινὸν στάσεσι καὶ φόνοις καὶ πολέμοις ἐμφυλίοις ἀναστρεφομένοις» καὶ VI 47 «καὶ μὴν οὔτε κατ' ἰδίαν ἤθη δολιώτερα τῶν Κρηταιέων εὔροι τις ἄν, πλήν τελείως ὀλίγων, οὔτε κατὰ κοινὸν ἐπιβολὰς ἀνωτέρας. Πρὸβλ. καὶ Πλουτάρχου «Περὶ φιλαδελφίας»: «πολλάκις στασιάζοντες ἀλλήλοις καὶ πολεμοῦντες». Παραδείγματα τοιούτων ἐσωτερικῶν συγκρούσεων δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰς πενιχρὰς ἄλλωστε πηγὰς τῆς Κρητικῆς ἱστορίας. Χαρακτηριστικὴ ὅμως εἶναι ἡ, μεταγενεστέρα πάντως, μνεῖα: Οἱ ἔφηβοι τῆς Λοήρου κατὰ τὸν 3. πρὸς τὸν 2. αἰῶνα π.Χ. μεταξὺ ἄλλων ὠρκίζοντο καὶ τὰ ἀκόλουθα: «μηδὲ στάσιος ἀρξεῖν, καὶ τῶι στασίζοντι ἀντίος τέλομαι, μηδὲ συνομοσίας συναξεῖν μήτε ἐμ πόλει μήτε ἐξοῖ τὰς πόλεως, μήτε ἄλλωι συντελέσθαι». IC I, 1, 60. Στασιαστικὸν χαρακτῆρα ἔχει καὶ ἡ μεταξὺ νεωτέρων καὶ πρεσβυτέρων ἀντιδικία εἰς Γόρτυνα SGDI, 5011. Τὰς ἐσωτερικὰς πολιτικὰς ἀντιθέσεις τῶν Κρητικῶν πόλεων προϋποθέτει καὶ τὸ τοῦ Πινδάρου, Ὀλυμπ. XII 2 κ.ἑξ.

60 ἔξεστι δὲ καὶ μεταξὺ τοῖς κόσμοις ἀπειπεῖν τὴν ἀρχήν: εἴτε ἀτομικῶς εἴτε ὡς σύνολον ὅλοι μαζί ὡς κόσμοι, ὅπως ὀρθῶς ἐξηγεῖ ὁ Newman W., ἐνθ' ἀν. 357. Τοῦτο εἶναι κακόν, διότι, κατὰ τὸν ἴδιον τὸν Ἀριστοτέλην, 1271a «δεῖ καὶ βουλόμενον καὶ μὴ βουλόμενον ἄρχειν τὸν ἄξιον τῆς ἀρχῆς».

62 πάντων δὲ φανλότατον τὸ τῆς ἀκοσμίας, ἣν καθιστᾶσι πολλάκις οἱ ἄν μὴ δίκας βούλωνται δοῦναι τῶν δυνατῶν: Μὲ τὴν ἀρνησίν των νὰ κριθοῦν δικαστικῶς καὶ νὰ ὑπαχθοῦν, γενικώτερον, εἰς τὰς ἐπιταγὰς τῆς δικαιοσύνης, οἱ «δυνατοὶ» ἀχρηστεύουν τὴν ἐξουσίαν τῶν κόσμων — καὶ δημιουργεῖται οὕτω «ἀκοσμία». Οἱ «δυνατοὶ» ἐδῶ εἶναι βεβαίως αἱ πλούσιαι οἰκογένειαι εἰς ἐκάστην πολιτείαν. Σημειωτέον ὅτι τὸ «δίκας δοῦναι» δὲν ἀναφέρεται εἰς εἰδικὴν δικαστικὴν δικαιοδοσίαν τῶν κόσμων (ὅπως ἐρμηνεύει π.χ. ὁ Oncken, ἐνθ' ἀν. 393· πρὸβλ. καὶ Sussemihl and Hicks, ἐνθ' ἀν. 305), διότι οὔτε μαρτυρεῖται οὔτε καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ κόσμοι εἶχον τοιαύτην δικαιοδοσίαν — ὅπως δὲν εἶχον οὔτε οἱ ἔφοροι —, ἀλλὰ εἰς τὸ σύνολον τῆς πολιτείας τὴν ὁποίαν — ὅπως δηλοῖ καὶ τὸ ὄνομά των — οἱ κόσμοι κοσμοῦν.

69 Ἔστι δ' ἐπικίνδυνος — καὶ δυναμένων: ἐφ' ὅσον

δὲν ἔχει ἐνότητα ὅλων τῶν πολιτῶν ὑπὸ γραπτὴν νομοθεσίαν καὶ ἰσότητα ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ δὲν εἶναι «πολιτεία», ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς συγκεκριμένης κοινότητος τῶν πολιτῶν. 71 ξενηλασίας γὰρ τὸ πόρω πεποίηκεν: τὰς ξενηλασίας εἰς τὴν Κρήτην τὰς ἔχει φέρει ἢ ἀπόστασις καὶ ὄχι εἰδικὴ ἀπόφασις τῆς ἐξουσίας. Τὰ περὶ τῆς αὐστηροῦς ἐποπτείας τῶν ξένων εἰς Σπάρτην εἶναι γνωστά. Εἰς τὴν Κρήτην ἢ ἀπόστασις εἶναι ἀρκετὸς συντελεστής, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται ἰδιαιτέρα μέριμνα περὶ τῶν ξένων. Ἡ ἰδία μάλιστα αὕτη ἢ ἀπόστασις εἶναι καὶ ἢ ἀφορμὴ ὄχι τῆς ξενηλασίας, ἀλλὰ τῆς φιλοξενίας τῶν Κρητῶν, περὶ τῆς ὁποίας καὶ ὁ Δωσιάδας (Ἄθηναιος IV 143c) καὶ ὁ Ἡρακλείδης, III 3 F.H. Gr. II 211 παρέχουν ἐνδιαφερούσας πληροφορίες. Ὁ Ἀριστοτέλης (ὁ ὁποῖος στηρίζεται εἰς τὸν Ἐφορον) δὲν ἀναφέρει τίποτε περὶ τῆς προφανῶς παροιμιώδους αὐτῆς φιλοξενίας καὶ ἐπειδὴ δὲν τὴν ἀναφέρει ὁ Ἐφορος, ἀλλὰ, ἐπὶ πλέον καὶ κυρίως, ἐπειδὴ ἐνδιαφέρεται ὄχι διὰ τὰ ἔθιμα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἢ τὴν νοοτροπίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν νομοθεσίαν. Χαρακτηριστικὰ ὅμως διὰ τὴν ἐρμητικότητα τῶν Κρητῶν εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν εἶναι δύο χωρία τοῦ Πλάτωνος: «Νόμοι» 629B, ὅταν ὁ Ἀθηναῖος ἐρωτᾷ τὸν Μέγιστον καὶ τὸν Κλεινίαν, ἂν γνωρίζουν τοὺς στίχους τοῦ Τυρταίου. Ὁ Κρητὴς Κλεινίας ἀπαντᾷ: «Καὶ μὴν καὶ παρ' ἡμᾶς ἐλήλυθε κοιμισθέντα ἐκ Λακεδαιμόνος» καὶ 680c, προκειμένου περὶ τοῦ Ὀμήρου. Ὀμιλεῖ καὶ πάλιν ὁ Κρητὴς Κλεινίας: «Ἐοικέ γε ὁ ποιητὴς ὑμῖν οὗτος γεγονέναι χαρίεις. καὶ γὰρ δὴ καὶ ἄλλα αὐτοῦ διεληλύθαμεν μάλ' ἀστεῖα, οὐ μὴν πολλὰ γε οὐ γὰρ σφόδρα χρώμεθα οἱ Κρητῆτες τοῖς ξενικοῖς ποιήμασιν». Ἡ ἐρμητικότης αὕτη εἶναι βεβαίως, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστάσεως καὶ ὄχι σκοπίμου συμπεριφορᾶς ὅπως εἰς τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν. Εἰς τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος, «Πρωταγόρας» 342c «Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ξενηλασίας ποιούμενοι... οὐδένα ἐῷσι τῶν γένων εἰς τὰς ἄλλας πόλεις ἐξιέναι, ὥσπερ οὐδὲ Κρητῆτες» δὲν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ἱστορικὴν πληροφορίαν. Εἶναι ἀπλῶς μεταφορὰ καὶ εἰς τὴν Κρήτην ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἐγένετο κατ' ἔθιμον καὶ κατὰ νόμον εἰς τὴν Σπάρτην. Λόγω τοῦ νησιωτικοῦ χαρακτῆρος τῆς Κρήτης δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ ληφθοῦν παρόμοια μέτρα ὅπως εἰς τὴν Σπάρτην.

72 διὸ καὶ τὸ τῶν περιόικων μένει τοῖς Κρησίην, οἱ δ' εἴλωτες ἀφίστανται πολλάκις: Ὅπως ἀναπτύσσει ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης, εἰς 1269a, οἱ πενέσται τῆς Θεσσαλίας καὶ οἱ εἴλωτες τῆς Λακωνίας «ὥσπερ ἐφεδρεύοντες τοῖς ἀτυχήμασι διατελοῦσιν» καὶ ἐπωφελοῦμενοι ἐπιθετικῶν πολέμων ἐναντίον τῆς χώρας

τῶν κυρίων των ἐπαναστατοῦν. Ἡ Κρήτη ὅμως δὲν ἔχει πλησίον της ἐχθροὺς καὶ συνεπῶς δὲν διατρέχει τὸν κίνδυνον ἐπιθέσεων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐγίνοντο ἀφορμὴ εἰς τοὺς περιοίκους νὰ ἐπαναστατήσουν. Εἰς τὸ ἴδιον χωρίον ὅμως, 1269b, ὁ Ἀριστοτέλης προσθέτει εἰδικῶς διὰ τὴν Κρήτην: «περὶ δὲ τοὺς Κρητας οὐδὲν που τοιοῦτον συμβέβηκεν· αἴτιον δ' ἴσως τὸ τὰς γεινιώσας πόλεις, καίπερ πολεμούσας ἀλλήλαις, μηδεμίαν εἶναι σύμμαχον τοῖς ἀφισταμένοις διὰ τὸ μὴ συμφέρον καὶ αὐταῖς κεκτημέναις περιοίκους». Διὰ κάθε ἐνδεχόμενον ἄλλωστε οἱ Κρητες εἶχον ἀπαγορεύσει εἰς τοὺς δούλους των «τὰ γυμνάσια καὶ τὴν τῶν ὄπλων κτήσιν» 1264a. Τὴν δυναστικὴν ἄλλως συμπεριφορὰν τῶν ἀρχόντων ἐναντι τῶν δούλων τὴν εἰκονίζει κάλλιον παντὸς ἄλλου τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ὑβρίαν ποίημα, Ἄ θ ἦ ν α ι ο ς XV 696: «ἔσιν ἐμοὶ πλοῦτος μέγας, δόρου καὶ ξίφος — τούτῳ δεσπότας μνοίας κέκλημαι». Ἐνδιαφέρουσα εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ λέξις «περιοίκοι». Καθὼς τίθεται ὡς ἰσοδύναμος τῶν εἰλώτων τῆς Λακωνίας, ἀποκλείεται νὰ σημαίνει ὅ,τι καὶ οἱ περιοίκοι τῆς Λακεδαιμονίων πολιτείας. Προφανῶς σημαίνει ἀπλῶς οἱ ὑπήκοοι τῆς Κρητῶν πολιτείας καὶ τοῦτο εἶναι ἐν ἐπιπλέον ἐπιχείρημα διὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπιχειρηθεῖσαν ἐρμηνείαν τῆς λέξεως.

74 νεωστί τε πόλεμος ξενικὸς διαβέβηκεν εἰς τὴν νῆσον, ὃς πεποίηκεν φανερὰν τὴν ἀσθένειαν τῶν ἐκεῖ νόμων: Δύο περιπτώσεις πολέμου ξένων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Κρήτης γνωρίζομεν κατὰ τὸν 4. αἰῶνα, ἀμφοτέρως ἀπὸ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Διοδώρου. Ἡ πρώτη ἐγένετο τὸ 346 μὲ τὸν Φάλαικον: «ἄθροισθέντες δ' εἰς Μαλέαν ἄκραν τῆς Λακωνικῆς ἐκεῖ κατέλαβον ἐκ Κρήτης καταπελευκότας Κνωσίους πρέσβεις ἐπὶ συναγωγῇ μισθοφόρων ὧν διαλεχθέντων τῷ τε Φαλαίκῳ καὶ τοῖς ἡγεμόσι καὶ δόντων ἀξιολόγους τοὺς μισθοὺς μετὰ τούτων ἅπαντες ἐξέπλευσαν. κατάραντες δὲ τῆς Κρήτης εἰς Κνωσοὺν εὐθὺς ἐξ ἐφόδου πόλιν κατελάβοντο τὴν καλουμένην Λύκτον». Διόδορος XVI 62 κ.έξ. (οἱ Λύκτιοι ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Κρήτην καὶ κατέφυγαν εἰς Ἰταλίαν· ἐκεῖ συνήντησαν τὸν Ἀρχίδαμον μὲ Σπαρτιατικὸν στρατὸν βοηθοῦντα τοὺς Λευκανοὺς ἐναντίον τῶν Ταραντίνων. Μὲ τὴν ἐνίσχυσίν του ἐπανῆλθον εἰς Κρήτην καὶ νικήσαντες τοὺς μισθοφόρους τοῦ Φαλαίκου ἀπεκατεστάθησαν εἰς τὴν πατρίδα των. Ὁ Φάλαικος ἐκδιωχθεὶς ἀπὸ τὴν Λύκτον ἐπεχείρησε νὰ καταλάβῃ διὰ πολιρχίας τὴν Κυδωνίαν, ἀλλ' ἡ ἐπιχείρησις ἀνεκόπη διὰ τοῦ αἰφνιδίου θανάτου του). Ἡ δευτέρα περίπτωσις εἶναι τὸ 331: «Κατὰ γὰρ τὴν Εὐρώπῃ Ἄγις μὲν ὁ τῶν Λακεδαιμονίων βασιλεὺς τῶν ἐκ τῆς ἐν Ἰσσω μάχης διασωθέντων μισθοφόρων ἀναλαβὼν ὀκτακισχιλίους νεωτέρων πραγμάτων ἀντιείχετο χαριζόμενος Δαρείῳ. προσλαβὼν δὲ παρὰ

τούτου καὶ ναῦς καὶ χρημάτων πλῆθος ἔπλευσεν εἰς Κρήτην καὶ τῶν πόλεων τὰς πλείους χειρωσάμενος ἠνάγκασε τὰ Πελοσῶν αἰρεῖσθαι». Διόδωρος XVII 48. Ἡ σημασία τοῦ «πολέμου ξενικοῦ» τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ἐδῶ ὁ Ἀριστοτέλης εὐρίσκεται εἰς τὸ ὅτι ὁ πόλεμος αὐτὸς ἔδειξεν τὴν ἐσωτερικὴν ἀδυναμίαν τοῦ πολιτεύματος τῆς Κρήτης. Ἡ ἐπικρατοῦσα σήμερον ἄποψις εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ Φαλαίκου (πρὸβλ. π.χ. σχόλιον εἰς τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ I m m i s c h O., Aristotelis Politica, Teubner 1929, σελ. 65 : «*non de Agide Cretensibus vim afferente invitis, sed de Phalaeco a Cnossis adversus Lyctios populares conducto*»). Οὔτε ὁ Διόδωρος, οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης βοηθοῦν δι' ὀριστικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Πολὺ περισσότερον πάντως ἀπὸ ὅ,τι εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ Φαλαίκου, ἡ μνεία αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους ἀρμόζει εἰς τὰ γεγονότα τοῦ 331, διότι ἐνῶ ἡ πρώτη ἐπιχείρησις ἦτο περιορισμένου χαρακτήρος, ἡ δευτέρα ἐπέδρασε ριζικῶς ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης καὶ κατέστησε τὴν νῆσον ὑποτελῆ ἄλλοτε εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ ἄλλοτε εἰς τοὺς Μακεδόνας (C u r t i u s, IV, I, 40 : «*Cretenses has aut illas partes secuti nunc Spartanorum, nunc Macedonum praesidiis occupabantur*» διὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν. Πρὸβλ. O n c k e n W., Die Staatslehre des Aristoteles, II, Leipzig 1875, 396). Ἡ χρονολόγησις αὕτη συμπίπτει καὶ μὲ τὰς διαπιστώσεις τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐγράφησαν τὰ «Πολιτικά». A r n i m H. V., Zur Entstehungsgeschichte der aristotelischen Politik, Sitz. Ber. Wien. Ak 200, 1924, 112. Θεμελιώδης πάντως ἄποψις διὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ «ξενικοῦ πολέμου» εἶναι ὅτι ὁ δεύτερος πόλεμος τοῦ Διοδώρου εἶναι προφανὲς (πρὸβλ. «τῶν πόλεων τὰς πλείους χειρωσάμενος ἠνάγκασε τὰ Πελοσῶν αἰρεῖσθαι») ὅτι εἶχε καὶ διὰ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ διὰ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Κρήτης μεγαλυτέραν σημασίαν ἀπὸ ὅ,τι ὁ πρῶτος καὶ διὰ τοῦτο εἶναι πιθανώτερον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται εἰς ἐκεῖνον. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ K i r s t e n E., ἐνθ. ἀν. 61 κ.έξ., ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Ἀριστοτέλους ὁμιλεῖ περὶ ὑποστηρίξεως μιᾶς ἐκ τῶν ἀντιμαχομένων μερίδων εἰς τὴν Κρήτην ὑπὸ ξένης δυνάμεως δὲν εἶναι, νομίζω, ὀρθή, διότι τὸ κείμενον ὁμιλεῖ πολὺ γενικῶς περὶ «ἀσθενείας τῶν νόμων». Ἀλλὰ καὶ ἂν αὐτὸ ἐννοῆ ὁ Ἀριστοτέλης, τίποτε δὲν ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ «ξενικὸς πόλεμος» εἶναι ὁ τοῦ Φαλαίκου.

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ